

Kassi helge kuju eesti rahvapärimuses

Kristi Salve

Teesid: Kass on tänapäeval üks levinumaid ja armastatumaid lemmikloomi, kes leiab kasutamist reklaamis ja esineb tihti trükimeedias. Talle on pühendatud omaette internetiportaalid. Samas on rahva hulgas tänini tuntud (vahel vana-sõnalises vormis) uskumused ja käibetõed kassi kohta, millest osa on ilmselt vahetanud oma žanrikuuluvust. Artiklis vaadeldakse eesti talukassi. Kõigepealt selgitatakse põgusalt, milline on erinevate rahvaluuležanride kassipilt. Eesti Rahvaluule Arhiivi uskumuste kartoteegile toetudes selgub kausselt, et kass oli ka vanasti palju tubasem loom, kui seda eeldaks. Edasi vaadeldakse kassipoja valikut ja selle koju toomist, kassipoja ja täiskasvanud kassi toitmist ja tema eest hoolitsemist. Kassi ülesanne oli püüda hiiri, kuid selle kõrval oli ta ka endeloom. Kassi-uskumustest on ühed tähelepandavamad hobusega seotud uskumused. Neis esineb kass paljuskirgi substituudina. Paljud väga vanad uskumused seovad kassi inimese erinevate eluetappidega. Uuemas kihistusse näivad kuuluvat need uskumused, kus kassi seostatakse ühemõtteliselt kuradi ja tema käsilastega. Osa sellistest pärineb ilmselt kirjandusest (nõia must kass, must kass nõidusvahendina) ning pole elujõulist suulist traditsiooni oluliselt mõjutanud.

Märksõnad: kass, lemmikloom, uskumused, elatusalad, hobune, jännes, käibetõed, must maagia

Käesoleva artikli pealkiri on õieti kohandatud akadeemik Arvo Krikmanni 2002. aastal Eesti Kirjandusmuuseumis peetud ettekande pealkirjast, mis käsitles nimetatud tegelaskuju maailma rahvaste vanasõnades (Krikmann 2002). Ettekande pealkiri on omakorda ilmselgelt parafras igasugustest nõukogulikest "helgetest kujudest", kes esinesid kas ühe või teise rahva või siis konkreetse kirjaniku loomingus. Näiteks nooremaile ja meenutuseks vanemaile lugejaile võib nimetada kommunistliku noore, punaarmeeelase, nõukogude partisani, vene talunaise jne kujusid, kes muidugi kõik olid ütle-mata "helged".

Et kuulun sellesse folkloristide põlvkonda, kes on olnud igapäevases suhtluses rahva mälus elava pärimusega välitöödel, samuti käsikirjades ja helisalvestistes säilitatava originaalkogude ning kartoteekidesse ja mappidesse koondatud koopiatega “sisetöödel”, mõjus selle aastatetaguse ettekande pealkiri intrigeerivalt ja inspireerivalt. Tekkis soov uurida lähemalt, milline on õigupoolest olnud selle kassi kuju, kes on elanud mineviku eestlase teadvuses ja vahendatud meile pärimuse kaudu? Kas see on helge – või kas see on kõige muu hulgas ka helge, või kas on vähemalt selge, et ta seda üldse polegi? Käesolevas artiklis üritangi nendele küsimustele vastust otsida ja ehk ka leida.

Alljärgneva käsitluse aineks on eeskätt kassiga seotud uskumused (sealhulgas ka vanasõnalises vormis väljendatud) eesti külaühiskonnas, kuid nende kõrval ka usundiliselt relevantse(ma)d jutud. Neile aspektidele ajendasid mind keskenduma põhiliselt kaks asjaolu. Esiteks on viimasel viieteistkümnel aastal ka eesti keeles tekkinud üsna rikkalik (tõkeline) kassiteemaline laiatarbekirjandus. Tavaliselt sisaldavad vastavad raamatud praktilisi näpunäiteid kassi eest hoolitsemiseks (toitmine, hügieen, haigused), kassitõugude tutvustusi jms, kuid sageli selle kõige kõrval ka ajaloolise ülevaate kodukassidest, nendega seotud uskumustest ja nendesse suhtumisest eri ajastutel ja eri kultuurides. Tavalisemad, võiks öelda, et isegi obligatoorsed osad neis käsitlustes on lood kasside jumalikustamisest vanas Egiptuses ning nende deemonlikuks loomaks pidamisest keskaja Euroopas. Viimasest tõekspidamisest on ajendatud tagakiusamiste kirjeldused. Needsamad kirjeldused kasside hukkamisest esinevad ka demonoloogia-alases kirjanduses. Neile “häda- ja abiraamatutele”, mida on tsiteerinud Renata Sõukand (2006), võiks lisada veel mõne (nt Ljaškevitš & Donets 1994; Miller 1995; Fogle 2005 jt) ja nende mõju lugejaile ei saa alahinnata. On selge, et sedalaadi respekteritava (usuti ju, et kiri ei valeta) kirjutiste tulv ei saa jätta mõjutamata ka eesti rahvuslikku kassipilti.

Meie usundi- ja rahvaluulealane ainestik on ju kirja pandud suhteliselt hiljuti, põhiosas alates 19. sajandi viimasest veerandist. Samas on siiski ilmne, et see materjal on säilitanud kogumisajal juba elavast käibest kadunud üksusi, mida osav koguja kavala taktikaga välja õngitses. Veel vähem on kõik informandid kõike enda vahendatud uskunud. Ka kasse puudutavate uskumusteade osas võib juba eelduspäraseks pidada uuema(te) ja vanema(te) kihistuste olemasolu. Kuigi kodukass (*Felis catus*) on Eestis tuntud umbes tuhat aastat, seega ainult kümme sajandit, on need olnud väga muudatusterohked, mitut puhku lausa murrangulised sajandid nii elatusalade kui ka vaimse kultuuri poolest. Seetõttu võib eeldada kardinaalselt erinevate suhtumiste ja mõtteviiside esindatust ka kassi suhtes. Huvi pakkus sellegi teema puhul

konkreetsete uskumuste ja preskriptsioonide geograafiline levik ja sellega seonduv etniliste suhete probleem – asi, mis on mind ikka ja alati köitnud.

Lähtudes põhimõttest tuttavalt tundmatule, alustagem vaatlust meile ühel või teisel kombel tuttavast tänapäeva kassist, valmistades niimoodi pinnast ette mineviku kassi vaatluseks.

Kassi helge kuju tänapäeva meedias

Tegelikult on kass koera kõrval üks väheseid traditsioonilisi koduloomi, kellega tänapäeva enam-vähem täielikult linnastunud eestlastel on n-ö isiklik tutvus – nad on ju enimsoositud lemmikloomad. Lemmikloomana on ta hõivanud tähtsa koha ajakirjanduses, olgu siis kuulsate kasside portreelugudena (nt “Diplomaatilise kassi lahkumine” 20. oktoobri 2005 Eesti Ekspressis; “Suri Briti peaministrite residentsi teeneline kass” 20. märtsi 2006 Postimehes). Lähiminevikus oli Eesti ajakirjanduse erilise huvi objektiks Juhan Partsi peaministriks olemise aegne Stenbocki maja kass Miisu, kel oli mõnda aega koguni “oma” vestesari Postimehes. Sagedamini on kassist kirjutatud seoses tema peremehega, kus kassi olemasolu peab andma kujutatava portreele n-ö inimliku mõõtme: “leidlapsest” kassi pidamine näitab halastust, tujuka ja ettearvamatu käitumisega kassi omanik on eeldatavasti ise rahulik ja kannatlik jne. N-ö kõrvaltegelasest kass on vahel esindatud ainult fotol, vahel aga ei minda temast päriselt mööda jutuski (kas või viitseedmiral Tarmo Kõuts ja helilooja Helena Tulve kassidega).

Toodud näited pärinevad erinevate huvidega lugejatele suunatud väljaannetest. Samas on olemas (või on lähiminevikus olnud) ka spetsiaalsed ajakirjad, nagu praegu näiteks Lemmik ja internetiportaalid (<http://www.lemmik.ee>; www.foorum.kass.ee), samuti praeguseks ilmunise lõpetanud, kuid mitme aasta jooksul kassiharidust jaganud Whiskasi firma väljaanne Kassileht.

Reklaamiski on kassil kindel koht. Ajalehereklaami tegijate meelest peaks arvuti, mille monitoril lesib kass, üks esikäpp hooletult alla ekraani peale rippumas, tükk maad ihaldusväärsem olema. Soojust armastava loomakesega sobib reklaamida mitmesuguseid kütteseadmeid ja samuti soojustusmaterjale. Kassi uudishimulik loomus ja kass koduse sümbolina põhjendavad aga tema aknalaua peesitamist näiteks katuseakende reklaamis või käpaga praakil ust avavana uksereklaamis. Kass on oluline tegelane – võib-olla eelmainitud põhjustel – ka kodutehnika reklaamides. Paljud lugejad on kasutanud Soome söitmiseks SuperSeaCati (mida iganes see ka tähendama peaks) laevu ja teavad nägupidi neil kujutatud firmaomaniku lemmikuid. Vähe

veel sellest – kassi abil reklaamitakse ka reklaami ennast, nagu reklaamibüroo www.kassreklaam.ee näitab.

Võib öelda, et kass kehastab reklaamis aina positiivseid väärtusi. Enamikule tänapäeva inimestest, kes elavad (või tahaksid elada) koos lemmikloomast kassiga oma linnakorteris, tundub see igati sobilik, isegi endastmõistetav. Täielikult ei jaga niisugust positiivset hinnangut aga sugugi mitte kõik.

Tänapäeva uskumuste ja käibetõdede kass

Kui jätta kõrvale sellised minevikužanrid nagu muinasjutt ja regilaul, leidub tänapäeva Eestis küllalt palju ka elujõulisi uskumusi, milles on oma roll ka kassil. Tõsi, tänapäevaseid uskumusi võib sageli kvalifitseerida kvaasiuskumusteks ja käibetõdedeks ehk argiarvamusteks (Risto Järve terminit kasutades). Kasse puudutavad nüüdisuskumused pole siin erandiks. Kahjuks saan toetuda ainult enda kui pärimusekandja kompetentsile, kui toon välja rea tänapäeval või vähemalt lähiminevikus tuntud ja tõeks peetud väiteid kasside kohta. Selleteemalise küsitluse korraldamine olnuks kindlasti otsustarbikas, kas või sellises ulatuses, nagu R. Järv on teinud erinevate väidete tuntuse ja neisse uskumise kontrollimiseks (vt Järv 1996).

Väärarusaamade vältimiseks rõhutan, et tänapäevane (mõistkem selle all 20. sajandi viimaseid kümnendeid ja 21. sajandi algust) tundus ei ütle veel midagi käsitletava uskumuse ja/või arvamuse ea kohta. Mõnigi neist võib pärineda koguni vägagi kaugest minevikust. Viimaste puhul pole kunagi välistatud, et tõsiselt võetud uskumus on aja jooksul muutunud kvaasiuskumuseks või jutujätkuks.

Nii on see ilmselgelt juhtunud igaühele tuttava väitega üle tee mineva (musta) kassi õnnetust toovast mõjust.

Kui must kass läheb üle tee, siis läheb sellel päeval halvasti. Seda saab parandada sellega, et keerad ringi ja lähed teisest tänavast (RKM II 334, 303 (93) < Viljandi I).¹

Toodud näide pärineb linnast ja on ülestähendatud õpilaste poolt, mis ei tähenda veel, et seda poleks tuntud ka külas ja varasemal ajal:

Ükskõik missugune kass läheb üle tie – halb (RKM II 371, 380 (11) < Viru-Jaagupi khk).

Foto 1. Kass, eriti aga kassipoeg on armastatud kujutamiseobjekt postkaartidel, kalendrites jne.

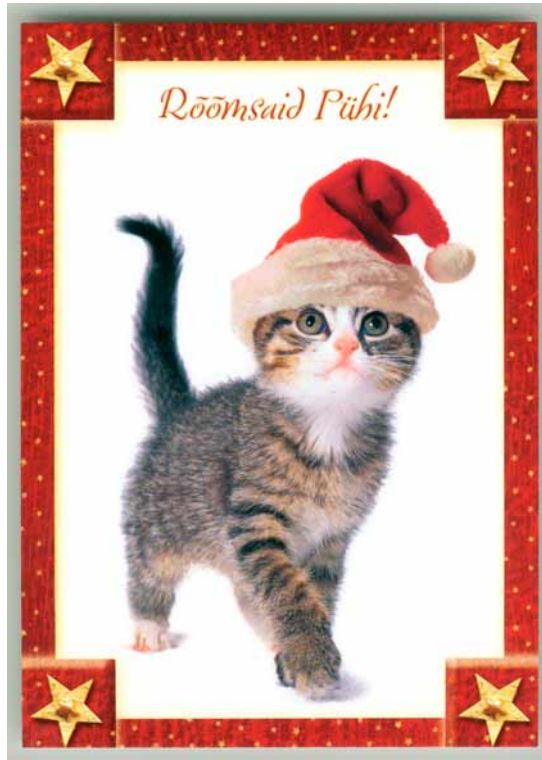
Isegi Setumaalt leidub varaseid, Teise maailmasõja eelsest ajast pärinevaid sellekohaseid uskumusi. Nii väideti, et *ei saa hüüa õnn, ku kass juusk üle tii* (KKI, WS < Setumaa).

Laialt tuntud ja kasutatavad kõnekäänud *must kass üle tee läinud* või *must kass vahelt läbi läinud* tähenduses 'midagi on äpardunud; vahekorrad on sassi läinud' on juba selgelt figuratiivsed. Tähelepanuväärselt on siin jälle tegelaseks literatuurse hõnguga must kass, samas kui näiteks vepslased ütlevad *kirjou kazhi keskiici*

proidi 'kirju kass läks keskelt läbi', kusjuures muidu on algriimil vepsa folklooris hoopis kõrvalisem osa kui eesti omas. See on igatahes mõtlemapanev seik – kuid võib-olla siiski täiesti juhuslik.

Teine arvatavasti tänini käibiv uskumus seostab kassi (nagu ka – ja vist isegi eeskätt – koera) rohusöömist eeloleva ilmamuutusega. Siin võib küll tegu olla mõnesuguse elulise kogemuse ja tõsiseltvõetavusega veel lähiminekust, sest ilm oli talupojale tõepoolest ülimalt tähtis ja selle ennustamiseks kasutati kõikvõimalikke märke.

Kolmas kindlas sõnastuses käibiv uskumus, mille kohaselt silmi pesev kass tähendas külaliste tulekut, võis sisuliselt olla jutujätkuks muutunud juba üle-eelmise sajandi lõpuks, muidugi juhul, kui ta üldse kunagi midagi enam oli. Kas naabrivanaema astus sisse või ei, see polnudki ju lõpuks tähtis. Kass peseb ennast alailma – asjatundjate arvates kolmandiku ärkvelolekuajast (Fogle 2005), ning naabrite juurde traditsiooniliseks videviku-pidamiseks või ka muidu möödaminnes sisseastumised olid külaühiskonnas tavalised. Mällu võisid jääda aga just positiivse seosega juhud, mida abso-luutarvudes kogunes kindlasti päris palju.

Mõnes tänapäeval tuntud uskumuses avaldub aga ka kassi tumedam ja äraarvamatum külge. Väidetakse, et kassiga ei tohi magada *resp.* teda ei tohi magava väikelapse juurde jätta. Olevat nimelt karta, et kass võib läbi närida magaja kõri/tuiksoone, ja seda mitte n-ö puhtast kurjusest, vaid sellepärast, et kass pidavat tukslevat veresoont või hingamisel liikuvat hingekõri hiireks. See ratsionalistlik põhjendus on mu meelest parim tõestus arvamuse hilisuse kohta.

Nagu paljud muudki folklooriliigid, nii on ka rida loitse leidnud tee lasterepertuaari, kas või näiteks nõidumisvormel *Must kass, nõiarist...* (järgneb konkreetne soov). Mällu kaevudes leian sealt iseennast just nende sõnadega innukalt loitsimas, et täringumängudes (nt *Reis ümber maailma*) paremat näitu saada: *...tulgu kuus!*

Eufooniline ja sümmeetriline vanasõna *Koera keelel on üheksa rohtu, kassi keelel üheksa ohtu* on samuti käibel tänaseni. Selle tõeväärtusse usutakse ilmselt mõnevõrra praegugi, 21. sajandi algul. Lähiminevikus usuti kindlasti rohkem, kuigi on iseasi, kuivõrd absoluutne ja kuivõrd tõsine see usk oli. Tundub, et tõsiseltvõtmise kõrval on kaua aega paralleelselt eksisteerinud ja ajapikku olulisemaks saanud mängulisem suhtumine, vormelliku ütluse kordamine just sellesama vormellikkuse pärast. Pikemalt pole käesolevas artiklis kavas sellel probleemil peatuda, seda enam, et antud uskumust käsitleb omaette artikkel (Sõukand 2006). (Kuivõrd nimetatud artiklis leidub mitmete muudegi vanasõnalise vormi saanud uskumuse või lihtsalt vanasõna käsitlusi, viitan neile sobivates kohtades, vajaduse korral autori väiteid korrigeerides.) Vastukaaluna mürgise keele uskumusele elab tänapäeval ka ülimalt positiivne kujutelm kassist, kes kõigepealt diagnoosib, st tunneb ära inimese haige koha, ja seejärel ravib, st heidab selle koha peale magama.

Must kass esindab tänapäeva inimese silmis kõige selgemini kassi demonlikku loomust. Kas see aga on ürgne? Või pole see üldse kuigi vana kujutelm?

Pilt nõiamoorist (musta) kassiga on eestlaste mällu sööbinud ilmselt viimase sajandi lasteraamatute illustratsioonidest, kuigi läänepoolses Euroopas on kassil nõialoomana palju kaugemaleulatuv minevik. Eriti keskaegsel Inglismaal usuti, et nõia abiloomadeks võisid olla koer, nirk, tuhkur ja teisedki loomad, nende seas muidugi kass. Millal ja mis viisil on nõiakassi kujutelm aga õieti Eestisse jõudnud ja kuivõrd on see omaseks saanud suulises pärimuses?

Üldist endis-Eesti kassist

Millisena üldse paistab kass siis, kui üritame tagasi vaadata kaugemasse minevikku? Kuidas hinnati kassi eesti külaühiskonnas ja milline oli tema positsioon taluperes? Nendele küsimustele vastust otsides tuleb taas meelde tuletada, et eesti rahvaluulekogud ei ulatu eriti kajastama kaugemat minevikku kui 19. sajandi algus – ja seda eeldusel, et sama sajandi viimasel veerandil kirjapandu võis tollase kõige vanema põlvkonna mälestustena ulatuda sajandi alguskümnenditesse, vahel harva mälestuste mälestusena ehk ka 18./19. sajandi vahetusse või 18. sajandi lõpuveerandisse. Mõni uskumus või jutt võis selleks ajaks olla ehk juba sajandeid vana. Aga kas meil või hoopis mujal? Millal see oletatavasti kõige hiljem Eestisse võis jõuda? Ajalooliste kihistuste eraldamine on üldse probleemne, kui arhiivimaterjal on suhteliselt uus, aga teatud üksused ise ometi garanteeritult aastatuhandete tagused (Salve 2005). Igal juhul näib, et *terminus ante quem*, nagu ka *post quem* pole paljudel juhtudel määratavad. Muidugi tuleb arvestada, et näiliselt ürgsesse minevikku ulatuv uskumus võib olla kvaasiuskumus, usundilise teate vormi võtnud (või sihilikult selles vormis loodudki) muulaadne folklooriteos. Arvo Krikmann on esitanud kireva kimbu näiliselt õpetlikest ütlustest, mis pretendeerivad olema vähemalt vormilt vanasõnad, kuid esindavad hoopis muid, huumoril põhinevaid folklooriliike (Krikmann 1997).

Nagu mainitud, on kodukass Eestis tuttavaks saanud umbes 1000 aastat tagasi ning on seega siinmail veetnud ainult lühikese osa oma koduloomaminevikust. Tänapäeval on kodukass inimese kaaslasena ilmselt kõikjal – karmi kliimaga Taimõrist kuni troopikani, vaeste viletsatest eluasemetest luksuslike paleedeni. Kindlasti aga pole üks ja seesama bioloogiline liik olnud alati ja igal pool üks ja seesama.

Koera puhul on Uku Masing rõhutanud – toetudes ka Edward Evan Evans-Pritchardi seisukohale – seda tohutut vahet, mis on olnud koertesse suhtumisel muistse Lähis-Ida linnakultuuri ja põhjapoolsete küttide-kalastajate vahel (Masing 1975: 151).

Folklooritekste loomadest on uurinud Henni Ilomäki, andes muu hulgas ülevaate ka tänapäevastest loomakäsitustest. Tema järeldus on, et loomamõistete kultuurilised tähendused on olnud pärimuses ja tänapäeva mõtlemises kas rühmasisesed või üleüldised, ja et eristuvad pigem suhtumised kui looma(liigi)d (Ilomäki 2002).

Iseenesest on see huvitav ja täiendava materjali peal testimist vääriv mõte. Viitaksin selles seoses meil viimasel ajal levinud idealiseerivale pildile kaugete esivanemate (ning üldse kaluri- ning kütirahvaste) harmoonilisest

Foto 2. Autori unustamatu Kisoim-Kasoim (1993–2000) oli pärit Vepsamaalt, aga elas oma elu Tartus. Kristi Salve foto.

loodussuhtest ning sellest tulenevalt kõige elava kohtlemisest endaväärsena. See päris edukalt lansseeritud idee kätkeb endas mitut laadi lihtsustusi ja rõhkude ümberpaigutusi. Nende väidete pidev kordamine on seda mõttetum, et kordajad ise on enamasti tänapäeva linnainimesed, kes tunnevad loodust oluliselt vähem (kokkupuuted loodusega jäävad põhiliselt puhkeaja harrastuse tasemele) kui 19. sajandi eesti talupojal, kes niitis ometi heinamaal õitsvaid lilli, raius puid, tappis sigu – ja vaevalt et töörohkus võimaldaski igal üksikjuhul pikki palveid pidada.

Samas on muidugi ammu teada ja tunnustatud eelnimetatud erinevate kultuuride erinev suhtumine konkreetse loomaliiki või ühe kultuuri sisesed erinevused erinevate loomade suhtes. Seepärast saab vaadelda erinevaid loomi eri ajastuil ja eri kultuurides. Nii et kui praegu kirjutame kassist, siis peaksime – piltlikult öeldes – tegema eelvaliku suure ja kireva kassikarja seast.

Nagu juba tänapäevast rääkides, jääb ka mineviku-vaatluste objektiks eesti kass. Pilguheite teiste rahvaste uskumustele pole küll välditud, kuid samas pole olnud taotlust teha seda ülearu põhjalikult. On ju ilmne, et süstemaatiline võrdlus pole niisama lihtsalt teostatav, sest eesti ainesega karto-teegiga mahukuselt lähedastki kõrvutusmaterjali teistelt rahvastelt kätte saada oleks ülikeerukas, sageli seda lihtsalt pole. Muidugi võime ju raa-

matutest leida näiteks seda, et marid on samuti kassi käitumise järgi ilma ennustanud (nt Kitikov 1989: 51, 114, 151), või et komi uskumustes manife-
teerub kass eeskätt maja kaitsjana ja kehastab naiselikku alget (Uljašov
1999; Mifologija komi 1999: 185–186). See ei anna aga alust mingiteks olulis-
teks järeldusteks, kui me samas ei tea, millised kassi-uskumused olid tatar-
lastel ja teistel turgi rahvastel, samuti Kesk-Euroopas, Balkanil jne. Süste-
maatilisemalt oli võimalik võrrelda saksa (*Handwörterbuch* 1931–1932) ja
läti (Šmits 1940) materjale, mis näitasid ootuspäraselt suurt lähedust. Edas-
pidistes vaatlustes on seepärast kõrvutusi tehtud ainult mõnel probleem-
semal juhul (näiteks kui on kerkinud kahtlus eesti pärimusteadete autenti-
suses) nende rahvaste pärimusega, kellega eestlastel on olnud otsekontakte.
Samas on teatmeteose ja arhiivi võrdlus siiski ainult osaliselt kehtiv: jääb
ju arvesse võtmata ühe või teise ühiku frekvents, geograafiline levik jms.
Siiski on kas või selline kõrvutamise läti ja saksa materjaliga hea juba selle
poolest, et hajutab arvamuse eesti uskumuste ainulaadsusest, kuid laseb
siiski silma paista omapärastel joontel. Lähemalt tuleb mõnest ühis- ja eri-
joonest juttu artikli lõpul.

Erinevad pärimusliigid – sootuks erinevad kassid

Asudes nüüd konkreetsemalt põhiteema – traditsioonilise eesti külaühis-
konna kassi – juurde, tuleb kõigepealt selgitada materjali valikul rakendatud
piiranguid, mis johtuvad põhimõttelistest žanridevahelistest erinevustest.

Folklooris määrab žanr paljuski käsitletavat ainevaldkonnad, st selle,
millest kusagil võib ja tuleb kõnelda, aga ka selle, kuidas millestki peab
rääkima. Üks aspekt kuidas-küsimusest on väljendusplaan, teine aga sisu-
plaan. Eelöeldu kehtib loomadegi puhul. Suurepäraseks näiteks sobib kägu,
kelle konnotatsioonid regilauludes ja uskumustes (muid pärimusliike praegu
kõrvale jättes) on kardinaalselt erinevad. Regilauludes on ta hea lauliku
võrdkaju, enda laulmist võrreldaksegi sageli *kukkumisega* ja iseennast käoga,
aga peale metafoorse käo on ka reaalne lind lauludes väga positiivne, sõna
otseses mõttes helge: ta *kukub karjastele* ja üldse töötegijatele neid rõõmus-
tamaks, ta kuulutab *kullast suve* ja *heledat heinaaega* jne. Uskumuste kägu
on seevastu eeskätt surmakuulutaja, aga ka üldisemalt ja neutraalsemalt
endelind (Salve 1995).

Ülalpool seletatud põhjustel olen kasutatavast materjalist jätnud kõrvale
kõik saabastega kassid, kass-kuningatütred jne, st imemuinasjuttude, aga
ka loomamuinasjuttude kassid, kes ju üpris inimlikustatuina tegutsevad
enamikus juttudest (vt nt *Rebase noorik* – ATU 103 A; *Hiir kassile rätsepaks*

– Mt° 113 C (Kippar 1997). Kui eeldadagi muinasjutukasside puhul usundilise tausta kunagist olemasolu, siis pole see igal juhul meieni ulatunud.

Probleemsemad on juba mõned pajatuselaadsed loomajutud, mis on muinasjutukataloogides koha leidnud tänu läti folkloristi Alma Medne koostatud loomamuinasjuttude kataloogile (Medne 1940). Kuna ka neis, nagu “päris” loomamuinasjuttudes ja imemuinasjuttudes, kujutatakse kassi nutika loomana, võibki küsida, kas erinevus pärimusliku jutu linde kavalusega küttiva kassi (AT 56 A*) ja jutustaja mälestustes elava perekassi vempude vahel ongi nii olemuslik. Vahe paistab tihti olevat üksnes selles, mida peeti kogujale jutustamisväärseks ja mida koguja omakorda liigitas folkloori hulka kuuluvaks ja pidas järelikult fikseerimisväärseks.

Veel komplitseeritum kui pajatusesarnaste juttudega on uskumuste suhe tekkelugudega. See, et kassi võidi nimetada *toaloomaks* (niisugune oli ta eufemistlik nimetus kalurite salakeeles – Loorits 1939) või et ta tohtiski ahjupealsel peesitada, seletub muuhulgas ehk ka tõsiseltvõetud tekkelugudega sellest, et kass oli esimese maja ehitamisel aktiivne kaasalööja:

Kui inimesed esimest kord tuba teind, siis aitand kass hoolega tuba ehitada. Selle eest lubatasse talle nüüd alati tuas olla – isiäranis on talapialne rehetuas tema jäoks määratud. Koer aga ütelnud maja ehitamise aeg: “Minul põle tuba tarvis, ma heidan hange otsa magama, pistan nina saba alla: soe küll”. Seepärast ei lastaga nüüd koera tuas olla (H III 7, 468 (4) < Põltsamaa khk).

Teises variandis on koera keelduv vastus eriti vormellik:

Kui esimest maja jälle tehtud, kass aidand sial ehitada [---]. Kuer üteld: “Minu saun saba all.” Sellepärast kass magab nüüd ahju peal, kuer magab hange ots (AES (MT) 194, 5/6 < Koeru khk).

Järgmise näitena toodav loodushäälend mõtestab kassi mitte ainult toa-, vaid lausa ahjuloomana, vastates seega otseselt eufemistlikule nimetusele:

*Kass nuriseb:
nurr-narr nurga piäl,
kassi ase ahju piäl [---] (KKI, WS < Kodavere khk).*

Teine populaarne tekkelugu seletab, miks kassile pidi antama tilgakenegi piima: nii nagu leiva poolest on inimesed *koera osa peal* (AaUS 28, 29), nii on nad kassile tänu võlgu ka piima eest (AaUS 27). Ühes setu tekstis, mis sisaldab rea uskumusi kassist (kass ja hobused) ning koerast, on koera kõrval nimetatud ka kassi loomana, kellele võlgname tänu leiva eest. Samas on

toodud ka eelolevast lähtuv keeld *tohi-i pinni ei kassi nälütä* (ERA II 194, 612 (9) < Setumaa). Mõnes muus tekstis seevastu on kassi kujutatud lausa süüdlasena selles, et lehma nisade arv on drastiliselt kahanenud ja piimahulk vastavalt vähenenud. Kuid sanktsiooniks on üksnes ternespiima, st mõne päeva jooksul pärast poegimist lüpstud piima andmise keeld. Ilmselt tundus täielik piimakeeld liiga karmina.

Kassile ei või ternespiima anda, koerale võib. – Kass viskas lehmanisa tulle, aga koer tõi välja. [Pikemat selgitust ei teata] (RKM II 106, 578 (72) < Iisaku khk).

Selline spetsiifiline arendus ongi usutavasti lähtunud igapäevasest praktikast: kuidas peaks kass üldse piimata jääma, kui ometi oldi harjutud talle sortsukest valama! Järgmise tekkeloost teksti võib võtta justkui tähelepanu kõrvalejuhtimist kiuslikult piimaküsimuselt, sest rõhk on pandud hoopis koera musta nina tekkele:

Kass om lehma nisa tulle visanu ja koer om välla võttan. Sis om nina ära põlenu, mustas lännu (ERA II 124, 119 (33) < Halliste khk).

Kõike eeltoodud kokku võttes tundub ometi, et need ja teisedki tekkelood on targem kõrvale jätta, kuigi nad paistavad olevat usundiliselt relevantsed, sest seletavad müütilisse algaega viidud sündmuste kaudu, miks kassile tuleb piima anda.

Eespool toodud tekkeloost ongi olemas n-ö tagurpidine variant:

Koerale ei tohtvat värsket piima anda. Koer olevat lehmanisa tulle visanu, aga kass olevat välla toonu (RKM II 393, 86 (27) < Kamb- ja khk).

Lisandub ka selgitus, miks kass võib toas elada, kuid teiselt poolt ütleb intuitsioon, et enne nende lugude kuulmist oldi juba harjutud kassile piimatilka kallama ja teda tuppaa sooja laskma. Võib-olla oli viimase taga küll omakasupüüdlik kaalutlus, et kass oleks toas igal hetkel valmis hiirte krõbistamist kuulama ja neid kinni püüdma, või ehk mängis siin oma osa lihtsalt soov tunda heameelt mängiva või magava kassi jälgimisest. Seega on tõenäolisem, et tekkelood olid n-ö tagurpidised, üldiselt aktsepteeritud olukorra põhjendamiseks hiljem komponeeritud. See kehtis tõenäoliselt ka kassi puhul. Teame näiteks ka sedasorti lugusid, mis põhjendavad sea- ja loomaliha söödavust ning hobuseliha mittedöövust. Siga ja lehm olevat Jeesust mittel viisil aidanud, hobune aga mitte, mistõttu nüüd ei ole ta liha söödav. Samuti on hobusele määratud karistuseks pidev söömine (Aa S 32). Ometi näivad needki lood selgelt tagurpidi konstrueerituina: mitte söömistasid

ei reguleeritud legendi järgi, vaid legend või legendilaul loodi vastuseks küsimusele, miks ühe või teise looma liha on söödav või söömiskõlbmatu (Salve 2000).

Muidugi tuleb mõnda, et uskumuse ja kvaasiuskumuse piir on hajuv ja liikuv, ja seda nii konkreetse uskumuse või uskumusjutu kui ka traditsioonikandja kaupa.

Rahvalaulu kass on jälle sootuks iseasi: alates kassist kaevus, keda kahjurõõmsad rotid parastavad (ERIA 296), kuni vaese ekspluateeritud kassikeseni, kelle laisk peretütar ajab enda asemel kaevust vett tooma ja kes ongi sunnitud minema *oma peenilla jalulla* (ERIA 1562); uljalt labajalavalssi kargavast kassist kuni teotöölt tulijat koju ootava kassini (ERIA 1791). Viimasel, tuleb mõnda, on juba tuntavaid tänapäevase lemmiklooma jooni: ta on elusolend, kes hoolib, ootab ja on inimese emotsionaalsete vajaduste rahuldaja.

Ülaltoodust peaks piisama selgitamiseks, et eesti pärimuskultuuris erinevad suhtumised tähelepandavalt määral mitte ainult looma-, vaid ka rahvaluuleliigiti. Heidame siiski enne uskumuste juurde asumist ülevaatliku pilgu ka lühivormidele.

Vanasõnades on loom ikka inimese metafoor, nii ka kass, vähemalt enamasti. See on lausa folkloristika aabitsatõde, nii et Renata Sõukandi (2006) tõsimeelsed otsesõnalised interpretatsioonid kassi-metafooriga vanasõnadest mõjuvad hämmastamapanevalt. Tegelikult on vanasõna *Kass sööb kaua hoitu, peni pikalt peetu* ju õpetus inimesele, et olemasolevat head (muu hulgas maitsvat toidupala) tasub kohe nautida, kuna selle magusa hetke tulevikku lükkamine võib kaasa tuua magusast suutäiest lõpliku ilmajäämise kas või seeläbi, et kass selle napsab; mitte mingil juhul ei kõnele viidatud vanasõna kasside-koerte eneste tegelikest söömisharjumustest. Peab nentima, et sedalaadi seletused mõjuvad juba sama koomiliselt kui korduvalt näiteks toodud Johann Matthias Eiseni tähttähelised interpretatsioonid (vt nt *Vanasõnaraamat* 1984: 29).

Erinevate rahvaste kassi-vanasõnad on lähemat käsitlust leidnud A. Krikmanni osutatud ettekandes (Krikmann 2002), mis loodetavasti ka trükis ilmub, mistõttu neil pole mõtet siinkohal peatuda.

Kordan ainult tõsiasi, et vahel võib ju see, mida vanasõna metafoorselt väidab, ka otsesõnu võetuna tõele vastata, aga ta mõte pole ju selles! Kasside elu(viise) tundev inimene võib niisuguseid vanasõnu nagu *Kass katt ka uma sita kinni* (EV 3371) kui *Kass pia puja tege, a sōkō sünnüse* (EV 3379) pidada ju triviaalseteks tõdemusteks, mis põhinevad igapäevastel tähelepanekutel, kuid asjale annab ilu ikka just teadmine, et mõeldud on “kahejalgseid kassi-

kesi”, kes (kui regivärsikujundit kasutada), oma eksimusi varjavad või teevad töö küll kiiresti, aga paraku kehvasti või poolikult.

Siiski on kassi, nagu muudegi olendite kohta uskumusliku loomuga vanasõnu või lihtsalt praktilisi tähelepanekuid poeetilises vormis edastavaid ütlusi, kus kass tähendabki kassi (nt EV 1650). Nende hulka kuulub ka tavaõiguslik kassi hind, mis oma stabiilse sõnastusega annab samuti alust end vanasõnaks pidada (EV 3375). Vanasõnadeks on loetud (= väljaandesse võetud) ka mõned uskumuslikud tõdemused kassi ja hobuse seoste kohta (EV 3397, 9548), samuti loodustähelepanekud (EV 15059) jm. Tegelikult sõltub see paljuski konkreetse rahvusliku folkloristika traditsioonidest, mida pidada vanasõnaks ja mida lihtsalt uskumuseks. Eesti parömioloogias on vanasõna piirid üsna avarad.

Lühivormidest täielikuma ülevaate saamiseks võib veel nimetada kassikõnekäände ja -fraseologisme (viimaseid vt Õim 1993: 119–120, kõnekäände võib aga sadade ja tuhandete kaupa leida Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna lühivormide töörühma koostatud andmebaasidest (<http://www.folklore.ee/ebaas>). Tuleb mõnda, et viimases avanev kassi-pilt on väga kirev. Laialt tuntud võrdluste (*nagu kass ja koer, kannab nagu kass poegi*) kõrval, mis on kooskõlas igapäevaste tähelepanekutega loomade käitumisest, esineb nt emfaatilisi hüüatusi (*mine kassi saba alla!*), millest mõnedki on selgelt mängulised (*appi, appi, kass läks kappi*). Tuleb ette häbistamisi ja parastamisi (*räägi, räägi räimele, kaeba kirju kassile*), mis alluvad selgelt rohkem vormi- kui sisuloogikale. Kõnekäändude andmebaasidest võib leida nii ilmekaid metafoore (*kassiliinakene* ahjupealse tähenduses), ilmselt uskumusliku taustaga ütlusi (*kassikarv kurku läinud*, st kurk on valus; vt nt *Kassi karvu ei tohtide suhu aade, siis minne hääl ära* – H II 47, 498 (4) < Tõstamaa khk) kui ka tõenäoliselt või tõestatult juttudest pudenenud lauseid või lausejuppe, mis võisid edasi elada ka väljaspool algset konteksti.

Ega kolmandaski lühivormide liigis – mõistatustes – kass esindamata ole. Otse vastupidi, kass esineb nii mõistatuste kujundiplaanis kui ka paljudel puhkudel vastuse kohal. Toomata siin konkreetseid näiteid, piirdun nentimisega, et nii eesti kui ka naaberrahvaste kassi tähendavate mõistatuste hulgas leidub mõnigi, mis on lausa silmapaistvalt kaunis, ja et ühtlasi on kassi-mõistatustes viiteid rahvastevahelistele kultuurikontaktidele (Salve 2002, 2005).

Kass: kas lemmikloom või tarbeloom?

Kindlasti on kassist saadud materiaalne tulu olnud suhteliselt väike – see oleks välja arvatav kinnipüütud tinghiirte arvu korrutamises igi hiire poolt potentsiaalselt söödava viljaga. Aga kasulikkus väljendub ka muus: hiirte arvu piiramine aitas inimesel ennast paremini ja puhtamini tunda, kuigi ega talurahvas erilist hepikust hiirte suhtes ka ilmutanud: pragmaatiliselt arvutati, kui palju hiiresitta (ja muud eba puhtaks peetavat) inimene elu jooksul ära sööb (EV 5726).

Ja ikkagi oli ehk praktilistest põhjustest tähtsaim kassi võime luua enda ümber hubasuse atmosfäär. Usun, et kass oma graatsiaga ja sama üldtuntud magamisvõimega andis võimaluse lasta pilgul puhata ja igapäevamured unustada.

Kindlasti peeti eesti külakassi (rehe)toas palju rohkem, kui oli hädavajalik hiirte kontrolli all hoidmiseks. Julgen isegi püstitada hüpoteesi, et kasse hakati otsustavamalt inimese eluruumidest loomade omasse tõrjuma siis, kui rehetubade otsa ehitati kambrid – ja kui 19. sajandi lõpuks valdavalt elatigi köögis ja kambrites. Rehetoad oma ahjupealsetega ei olnud enam inimestele elupaigad, üldisemalt levisid nn saalid või suured toad koos kummutite ja kummutilinadega, heegeldatud päevatekkide ja padjahunnikutega. Lühidalt öeldes oli see sama saksikuvõitu elulaad, mille mõjul isad-emad asendusid papade ja mammadega.

Paljud kassidega seotud uskumused annavad kaudselt, kuid veenvalt märku, et nendega elati siiski lähemas kontaktis kui nt vasikate, lambatallede või kanadega, kes samuti veel suhteliselt hiljuti, 19. sajandil, leidsid külmal talveajal inimeste juurest rehetoad soojust. Mitmesugustest seda kinnitavatest asjaoludest tuleb konkreetsete näidete varal juttu veidi allpool. Samas on siiski vähemalt üks mõtlemapanev tõsiasi, mis kõneleb justkui kassi kõrvalisest asendist taluperes: kassid (nagu ka lambad, sead jt) olid – erinevalt nt hobustest, lehmadest ja koertest – enamasti ilma nimeta (Vaht-ramäe 2006: 137, 140). Muidugi võib sel puhul jälle süüdistada kogude pärinemist üsna lähedasest minevikust, kuid taaskordne omaenese mälus sobramine tõestab, et traditsioonilisi kassinimesid (Ints, Ants jne) on tõesti vähe ja needki kipuvad olema inimesenimed, st ikkagi hilisemad, võrreldes vanemate lehma- ja koeranimedega, mis on moodustatud teistel põhimõtetel. Aga võib-olla kasutati kassi pärisnimena hellitusvormi kass-sõnast, nagu *kassu*, *kiisu*, Kagu-Eestis ka *tiisu*, *tiitsu* jne? Nagu tavaliselt loomade puhul, leidis ka võõrast keelest võetud hellitusnimesid: *kos'ka* nt võis olla kassi hellitusnimi. Selle kohta on otsesõnalisi teateid rahvaluule- ning murde-

kogudes. Teadupärast ongi loomadega (nagu ka lastega) kõneldud meelsasti võõrast keelt (Ariste 1968: 267–270).

Mis näib kõige ilmekamalt kõnelevat kassi poollemiklooma staatuse poolt eesti külaühiskonnas? Minu meelest oli väga ja väga paljude tähelepanekute tegemiseks kasside käitumise kohta (nende asend enda puhastamisel ja magamisel, magamiskoha valik jne) vaja võimalust neid peaaegu pidevalt jälgida. Teiseks on üsna palju uskumusi seotud kassi puhtusearmastuse kujundamisega, mis on otseselt seotud ka kassi õuelaskmisega, samuti selle kohta, kuidas kass oma puhtuseharjumused kaotab. Niisugused uskumused-käsud-keelud näivad üsna ühemõtteliselt tõestavat, et vähemalt märgatava osa ajast olid kassid toas. Toome mõned näited:

Kes kassi välja laseb, sel tuleb pulmapäeval hea ilm (RKM, Toompalu I, 167 < Karksi khk).

Kui kass või koer välja tahavad, tütarlaps olgu kärmas lasema, sis on pulmapäe ilus kuiv ilm (ERA II 185, 166 (142) < Häädemeeste khk).

Tuntud on ka halvad ilmaprognoosid nendele laiskadele, kes välja tahtva kassi soovi ei täitnud.

Ku sa kassi kunagi toast välja ei lase, ku kass röögib, ja kass peab sellepärast tuppa sitma, sis tuleb sul pulmaaegus halb ilm, ilm sadab ja tormab (RKM II 24, 500 (194) < Viljandi l).

Niisamuti viivad pärimusteadet matusepäeva ilma sõltuvusse kassi kohtlemisest. Matusepäeva ilma usuti üldse peegeldavat surnu maapealset elu ja olema sellele teispoosusest lähtuvaks hinnanguks. Kassi pidi hästi kohtlema, sest see oli üks otsustamise kriteeriume:

Kass palub matusepäevaks sandi ilma' (öeldakse, kes kassiga halvasti ümber käib, selle matmisepäevaks tuleb halb ilm) (KKI, KS < Kaarma khk).

Muidugi ei saa eitada, et toodud tekstidel on pedagoogilise fiktsiooni tunnuseid, kuid see ei muuda olematuks antud kontekstis peamist: kass oli toas ja tahtis välja ning muidugi oli pere üldiseks huviks, et ta tööpoolest välja saaks.

Põhimõtteliselt samasugust olukorda, nagu seda on ettekirjutused kassi väljalaskmiseks, osutavad uskumusteadet niisuguste juhtude kohta, kui kass toimetab oma asjad toanurka või koguni inimese magamisasemele: nimelt olid sellisedki pahandused võimalikud vaid siis, kui tuba oli koht, kus kass veetis suure osa ajast. Mustuse tegemist tuppa võidi pidada halvaks endeks – endeliseks loeti üldse igat tavapärasest erinevat sündmust, nähtust jne.

Kass kuzõs peränulka – saa pahandust (ERA II 34, 376 (38) < Setumaa).

Kui kass näteh kuse, sis näge pahandust (H R2, 28 (167) < Põlva khk).

(Viimati toodud teade võib, aga ei pea tingimata olema seotud elamuga, sest kass võib väljaski oma asjaõidusteks kõrvale tõmbuda, varjuda või siis vastupidi – toimetada need n-õ keset küla, mispuhul endeliseks osutub lihtsalt looma olemusliku peenekombelisuse kadumine.) Tupp, aga veel enam inimese magamisasemele kusemist võidi seletada ka ratsionaalselt – kassi kättemaksuga. See kuulub muuseas tänapäevani elujõus olevate uskumuste hulka, mida, nagu öeldakse, ei saa tõestada ega ümber lükata.

Kassi puhtusepidamisega on seotud lausa üllatavalt palju ja mitmekesiseid uskumusi-käske-keelde-endeid. Lisaks eelvaadelduile kuuluvad siia näiteks niisugused, mis hoiatavad kassi löömise eest erinevate asjadega. Peerud ja luud, st rehetoas kahtlemata väga käepärased esemed, olid löögiriistadena traditsiooniliselt keelatud, kuid väiksemal arvul on teateid, et kassi ei tohtinud – ikka samal põhjusel – lüüa ka kasevitsaga (H II 9, 110 (17)). Samuti – võiks pigem öelda, et loomulikult – oli keelatud kassi löömine jalaga. Keelu rikkumise sanktsiooniks on kassi muutumine “ropuks” või “lohakaks”:

Kui luuaga kassi lööd, siis kass sittub tupp (E 6935(8) < Haljala khk).

Peeruga ei pia kassi lööma, sest kass hakkab siis (säangi) voodi sisse sittuma (H III 18, 84 (1) < Türi khk).

Võib oletada, et sellised keelud olid olemuselt pedagoogilised fiktsioonid: peeru (mitte peerulõmmuga!) ja luuaga (mitte luuavarrega!) löömisel ei võinud naljalt nii drastilisi tagajärgi olla, seega olid need tõenäoliselt mõeldud just pedagoogilisteks fiktsioonideks, mille eesmärgiks oli võõrutada lapsi loomade halva kohtlemise mõttestki. Öeldu kehtib enamgi veel niisuguste keeldude kohta, mis puudutasid jalaga löömist.

Kui kassi jalaga lööd, siis jäed lompakaks (H II 55, 624 (14) < Suure-Jaani khk).

Tähelepanuväärselt ongi ülalesitatud teade paigutatud saadetise rubriiki, mille pealkirjaks on “Laste õpetused”. Järgmine tekst

Üks löönd (tagund) jalaga kassi: temal sündinud laps roti suuga ja kassi häälega (EÜS XI 447 (81) < Krimm < Kuusalu khk)

kuulub n-õ ühte patta laialt levinud hoiatusjuttudega, mis käivad linnupoegade piinajate kohta.

Uskumuste kohaselt võis lisaks löömisele kaotada kassi puhtusepidamise ka näiliselt sootuks arvamatu tegu – kassi saba libistamine läbi peo.

Kui kassil tõmbada saba läbi pihu, siis kass hakkab tупpa sittale (ERA II 166, 500 (21) < Iisaku khk).

Kui kassi saba saab kisatud, siis kaiss jääb lohakaks (H II 38, 660 (13) < Ambla khk).

(Tõsi, sõna *kiskumine* viitab juba kiusamisele, st ikkagi väärkohtlemisele.) Ilmselt puhtusepidamatusele viitav sõna on analoogsetes teadetes ka *rekk* (E 50936 (23) < Pärnu-Jaagupi khk jt). Mida aga tähendab 'rumalus' või 'lollus' selles kontekstis (vt nt EKS° 4/5, (341) < Karja khk; H II 36, 721 (14) < Vaivara khk)?

Kuigi põhiliselt osutavad eeltoodud sabaga seotud uskumused ikkagi kassile kui põhiliselt toaloomale, pole see kindlasti kogu tõde.

Rumalust võib küll käsitada puhtusepidamatuse, st lohakusega samast mõistepesast olevana, aga vaatame näiteks järgmist uskumusteadet, mille sarnaseid on ERA kartoteegis mitmeid ja mille järgi väärkohtlemise tulemuseks on teovõimetus:

Kassi hända tohe ei läbi peo laska (tõmmada), sõs jääs kass väega oimadsõs ning ei võta inäb sukuki hiiri kinni (H II 6, 70 < Rõuge khk).

Kassi saba katsumisel on veel mitmeid vähem või rohkem mõistetavaid sanktsioone. Kassi-uskumuste tugeva seose tõttu hobuste pidamisega (mildest tuleb pikemalt juttu allpool) on seletatav üks (H II 51, 143 (27) < Puhja khk) hobuseõnne kaotamise hoiatus, aga järgmise sanktsiooni taga võib olla ka kassi saba ja mao väline sarnasus (sellise segiajamise tõsielulist, kassi hukkumiseni viinud juhtumit vt Lessing 2006):

Kassi hända ei tohi läbi peo tõmmate, siis suisk uisk läbi peo (E 30697 (4) < Tarvastu khk).

Hoopis raskem on mõista, miks kassi saba läbi peo tõmbamise tagajärjeks on vett jooksev suu (E 7137) < Tarvastu khk), kuigi ka siin võis olla tegu pedagoogilise fiktsiooniga.

Võiks veel tähelepanu juhtida sellele, et viimastena vaadeldud keelud osutavad enamasti kiusamise üsna leebele vormile. Ainult üksikjuhtudel on nimetatud sabast *kiskumist*, kuid samas on teada, et kass on tõepoolest väga tundlik saba puudutamise suhtes. Vastukarva silitamine on samuti keelatud. Sanktsioonid kassi kiusamisele on kas spetsiifilised või enam-vähem juhuslikud ülekanded laiemalt tuntud (kodu)loomade, aga ka inimeste väärkohtlemisega seotud uskumustest.

Kass ja koer

Viimati osundatud löömiskeeldudele näiteks on kohe mõttekas lisada, et need ei viita iseenesest veel sugugi kassi erilises soosingus olemisele. Samad keelud kehtisid ka koerte suhtes ning niisugust paralleelsust võib täheldada paljudes muudeski nende loomadega seotud uskumustes. Korraks tänapäeva ühiskonda naastes meenutagem mõlemate üpris sarnast positsiooni ühelt poolt soosituimate lemmikloomadena, teiselt poolt aga kodutuseisuses paa-riatena. Küllap lähtusid mõlema looma erikohtlemiseeskirjad juba traditsioo-nilises külaühiskonnas osalt sellest, et need loomad olid suhtlemisvõime-lisemad kui teised ning neile oli seetõttu ka rohkem lubatud.

Seetõttu oli koertel-kassidel ühtlasi suurem oht langeda agressiivsuse maandamise objektiks või alaealiste (laste) motiveerimata/eksperimenteeriva kiusu ja julmuse ohvriks – esiteks olid nad lihtsalt rohkem silma all, teiseks ei johtunud kassi või koera vigastusest või koguni surmast suuremat ainelist kahju. Oma hobuse või lehma vigastamise või tapmisega kaasnes seevastu tuntav majanduslik kahju, võõra looma puhul aga oli karta karistust (Kaaristo 2006). Nagu viidatud artiklist selgub, tehti kurja ometi, kuid koerte-kasside (erinevalt veiste, hobuste jt) suhtes tarvitatud vägivald pole kohtuni ulatunud. Erinevus koera ja kassi vahel on antud juhtumil selles, et koerad võisid ka ise olla kurja tööriista rollis, puredes kariloomi. Alles moodsa loomakaitse-seaduse rakendamisega kriminaliseeriti kõigi elusolendite vastu sihitud jul-mad teod (Ots 2006). Nagu nägime, eksisteerisid aga juba enne kriminaal-seadustikuga sätestatud suulises pärimuses keelud-käsud koos vastavate sanktsioonidega, mille toimimises pole põhjust kahelda.

Koera ja kassi vahekord, antud juhul õieti kummassegi suhtumise vahe-kord väärrib kahtlemata süstemaatilist käsitlemist. Viiteid koerale oli juba eespool seoses tekkelugudega, samuti kõnekäändudega, millest ühes (*nagu kass ja koer*) on need loomad justkui igaveseks paari pandud. Siinkohal on taas põhjust pöörduda žanrierinevuste juurde.

Nimelt seletab koerte kassiviha tekkimist muinasjutt (ATU 200), mis on samaaegselt seletuseks selle kohta, miks kassid hiiri vihkavad (ja süüa armas-tavad). Oma loomult on see (varianditi erineval määral) lähedane tekke-lugudele AaUS 30 ja AaUS 31.

Koera ja kassi suhtes ühtmoodi kehtinud löömiskeeldu vaatlesime äsja lähemalt. Tegelikult on palju sarnast ka muudes koera ja kassi kohta käivates uskumustes, mis tundubki enam-vähem ootuspärasena. Sarnased ootused lähtuvad juba koerlaste ja kaslaste suuremast bioloogilisest sarnasusest võrreldes sellega, kui erinevad on nad mõlemad teistest traditsioonilistest

koduloomadest. Ilmselt põhinevad paljud sarnased uskumused ka mõlema liigi lähematel kontaktidel inimestega. Karjakoeraga suheldi teistmoodi kui kariloomadega. Nimetu (kui ta ikka oli nimetu!) kass erines nimetutest kanadest, see on selge, kuigi isegi viimastega võis olla omajagu isiklikke ja “inimlikke” suhteid.

Praktilised kassid: hiirepüüdjad

Eelvaadeldu põhjal võib möönda, et isegi Eesti Rahvaluule Arhiivi uskumuste ja kommete kartoteek sisaldab väga erineva loomulaadiga uskumusteateid kasside kohta. Tumeda või vähemalt pimedusejõudude poolt käsutatava ja kasutatava kassi kuju jääb esmajoones mitte helge, vaid hele-tumeda skaalal pigem neutraalse ehk kujundlikult öeldes “halli kassi” varju.

Hiirepüüdmist võib pidada eesti külakassi peamiseks praktiliseks väärtuseks. Nende näriliste keskne osa kassi toidusedelis ongi ju paljude arvates kassi kodustamise (või kodustumise) olulisim põhjus.

Mitmedki uskumused ja nendega seotud käsud-keelud peavad tagama nimelt selle, et kass suudaks oma põhiülesannet hästi täita. Asi algas muidugi juba kassipojast. Kui peres olid äsjasündinud kassipojad, siis oli keelatud sealt külainimestele tuld anda (RKM II 18, 296/7 < Põide khk). Kas külainimesele tule andmine võis olla ühtlasi kassipoegade tulevase terase nägemise, aga sellega ka hiirepüüdmisvõime äraandmine? Igatahes oli kassipoegade algne nägemisvõime puudumine intrigeeriv. Selle seletuseks toodi, et nii lunastati välja kassi hilisem võime näha peaaegu pimedas.

Et kass öösel näeb, see olla sellepärast, et ta enne üheksa päeva pime on olnud (H II 59, 556 (9) < Põltsamaa khk).

Selle kohta, kuidas kassipoega valida, kuidas teda koju tuua, sööta, kohelda jne, oli üsna palju mitmesuguseid juhtnööre – kõik ikka kindla tagamõttega, et temast kasvaks tubli hiirepüüdja. Nii pandi tähele loomakese kehaosi:

Kui kassil on pikk saba, siis tulla hea hiirepüüdja. Ja jälle pikad vurrud nina peal, et siis kasvab hästi tundlik kass (RKM II 371, 584 (19) < Viru-Jaagupi khk).

Teksti algusosaga, kus on juttu praktilise tähtsusega hiirepüüdmisest, on kõik selge – tegu on traditsioonilise uskumusega (nagu oli ka tundemärke, mis lasksid vasikas näha tulevast head piimalehma). Probleemne on teine tekstiosa – millist laadi tundlikkust pidas silmas 20. sajandi lõpu jutustaja?

Kas lihtsalt head lõhna- jms tundmist või siiski mingeid kuuendaid meeli, võimet tajuda haigusi, ohustavaid vaimolendeid jms?

Laupäeva peeti heaks päevaks kõikvõimalike uute asjade ja algatuste suhtes, niisiis pole imestada, et see puudutab ka kassipoja toomist uude kodusse.

Kui kassipoja tood laupäeval majasse, siis kosub ta hästi (ALS 2, 649 < Rõuge khk).

Terasust, mis hõlmas nii meeleaistinguid (teravat nägemist, kuulmist, haistmist) kui ka kiiret toimimist, aitasid maagilise mõtlemise kohaselt edendada vägagi erilaadsed abinõud. Millised keerukad ülekanded võisid aga olla järgmise soovituseta taga?

Kassipoja toomisel. Kust kassipoeg toodi, sealt toodi midagi kua veel ühes, kas puupulk või midagi muud, siis kass hästi terane (ALS 1, 694 < Muhu khk).

Kas püüti analoogiamaagiale toetudes saavutada seda, et kass pidi niisama märkamatuks hiire kinni haarama nagu tema tulevane peremees või -naine puupulga?

Kassipoja toomisega on seotud ka muid maagilise taustaga soovitusi, näiteks:

Kes oma kassi toob, see küsigu viht tubakat ühes, siis on kass hoolas hiiri püüdma (H II 56, 183 (2) < Torma khk).

Riskimata selle soovituseta taga olevat mõttekäiku avada (esmapilgul arvaks ju ometi, et tubakalõhn rikub kassipoja haistmist!), heidame pilgu järgmisele soovituseta, millest vaatab vastu selge analoogiamaagia:

Kui kassi indälle kostki tööõst paikast tuuvas, sis piät tullõh puuossõ murdlõma, sis nakkas kass kõvasti hiiri murdma (H III 30, 689 (37) < Vastseliina khk).

Murdmise kaudu on siin loodud sild inimene–oksad = kass–hiired. See uskumus on kartoteegis esindatud mitmete kirjapanekutega, nt:

Kui kassi kodu tood, siis murdle tee ääres kassiga tulles kõike, mis ette juhtub – puuoksi, heinakõrsi jne, siis saab rotimurdja kass (ERA II 156, 235/6 (2) < Röpina khk).

Samasugusel terav-terane mõistepaaril (viimane sõna on tegelikult metafoorne tuletis) põhineb teinegi tava:

Kassipoja silmi torgitakse, kui teda külast kasvama tuuakse või kui tal silmad pähe tulevad, kinganõlaga, muidugi et ta häda ei saa – siis saab terane koer [NB! ilmselt eksitus, p.o kass] (H II 33, 845 (25) < Suhhum-Kalee asundus < Audru khk).

Üks enamlevinud uskumusteade sellest, et kassipoja eest tuli anda nõel – enamasti on täpsustatud ka, milline ja miks:

Kassi vastu pidi suur nõel antama, et terane saaks (RKM II 368, 207 (26) < Äksi khk).

Ku külast kassi tuuas, sis viitävät kassi iist tahilik [kandiline] *nõgel, sis olevet kass ninda tuline ku nõgel* (H II 23, 330 (3) < Karksi khk).

Nõela puhul on veel teisigi täpsustusi, nagu *sukanõel, kotinõel* (need on ühtlasi ka suured), samuti on kassi loodetavate omadustena nimetatud *vir-kust, agarust*, valdav on siiski metafoorne *terasus*.

Salajas peetavus on paljude maagiliste tegevuste ühine tunnusjoon. See ilmneb ka järgmises teates kassipoja toomise kohta:

Viidav kass ei tohi ise kingitust näha, võtab kassil hiirehaisu ära (ERA II 167, 277 (3) < Kose khk).

Teadupärast on kassil hästiarenenud meeleelundid: teravad silmad, kõrvad, kompimiskarvad jm. Eesti uskumused pööravad huvitaval kombel väga palju tähelepanu eelkõige lõhnatundmisele. Kuigi lõhnadel on kassi maailmas tähtis koht, pole see esmatähtis küttemisel, vaid pigem kasside sotsiaalse käitumise puhul. Rahvauskumused peavad siiski just korrasolevat haistmismeelt eduka hiirepüügi eelduseks. See võib olla ülekandunud koertelt või koerlastelt, kes ajavad oma saaki jälgi mööda taga. Üle Eesti on tuntud kasside lõhnatundmise olulisust rõhutavad uskumused ja viimasest tulenev keeld anda kassile sooja leiba:

Kassile ei tohi sooja leiba anda, et siis kadub haisutundmine ära (H I 2, 468 (25) < Maarja-Magdaleena khk).

Kassile ei tohi sooja leiba ega sepikut anda: kass ei tunne hiirehaisu enam (E 26715 (7) < Risti khk).

Sama keeld kehtis ka koera puhul (E 77379/80 < Jämaja khk), olles seega jälle üks kasside-koerte kokkupuutepunkte. Siia võib kõrvale tuua loodusteadlaste seisukoha, mille järgi ongi koerte puhul haistmisel suurem tähtsus, kui kassidel, samas kui kaslased orienteeruvad jahipidamisel pigem kuulmise ja nägemise järgi. Pärimus võib olla vägagi hoolimatu loodusteaduslike tõsi-

asjade suhtes, siin aga piirdume pärimusega. Kui süüa nuruvale kassile taheti siiski sooja leiba anda, annulleeriti selle halb mõju sõnadega:

Eelä tehtud, tänä süüässe (RKM II 87, 497 (33) < Kolga-Jaani khk).

Kes iganes selle pettuse objekt olekski olnud, pidi kass igal juhul niiviisi ka sooja leiba süües säilitama hiirehaisu tundmise võime.

Haistmise kaotust pidi arvukate teadete kohaselt põhjustama ka pärm, järelikult sepikut ja saia ei tohtinud kassile anda.

Kassile ei tohi mitte pärmiga tehtud valget leiba süüa – sest siis ei tunda ta enam hiirte haisu (E 23430 < Narva l).

Kassile ei tohi sepäge [pärmiga] leibä anda, sis ei tunne kass hiirehaisu (E 22666 (57) < Halliste khk).

Üks söötmissõpetus seostub taas *murdma*-sõnaga:

Kassipojale ei pea püdi tegema, tema on murdja loom, peab sellepärast ise närima õppima (H II 11, 613 < Väike-Maarja khk).

Nagu eelnevast nähtub, anti kassidele üldiselt – ja tegelikult nad seda tühja kõhuga söövadki – taimset toitu, põhiliselt leiba, kuigi nad on oma olemuselt puhtakujulised karnivoorid. Rahvalike ettekujutuste kohaselt oli aga liha hankimine kassi enda hooleks: *Liha enda, leib peremehe poolt – kaubelnud vanasti kass, kui hakkas koduloomaks* (KKI, KS < Piistvere khk).

Kui kassipoeg oli närb ega kasvanud, kasutati laialt tuntud abivahendina suitsutamist (H IV 9, 148/9 (5) < Jüri khk). Samasugune laialt tuntud abinõu nii ini-

Foto 3. Firma Royal Canin trükis õpetab kassi õigesti toitma.

meste kui loomade “ärakaetamise” puhul oli ka rituaalne pesemine, mida võidi suitsutamiselega kombineerida (ALS 2, 260 < Vastseliina khk).

Kass ja kalad on omaette teema. Kuigi eesti kassid on vaevalt ise kalu püüdnud (nagu väidetavasti mõned kassitõud mujal maailmas), sõid nad meelsasti kala kui loomset toitu – ja seda neile ka anti, kui kalu vähegi oli.

Kui kalamees kalalt tuleb, siis annab ikka kassile kalakese, muidu ei olevat teine kord kalale minnes ühtegi õnne. Sellest on siis sõna rahva suhu saanud, kui kiigi kala kalamehe kääst ostab: “Anna kassi jagu pääle”. Mis siis ka ikka täidetasse (H II 43, 767 (11b) < Äksi khk).

Järgmises teates võib olla vihje tekkeloole, mis puutub koera, kuid kassi ja kalade seostamisel niisugust tausta pole:

Kassi õnne peale heideti noota, koera õnne peale küliti leiba [---] (ERA II 293, 376/83 (62) < Rapla khk).

Selgelt on kassi soodne mõju kalaõnnele näha järgmises uskumusteates, milles, nagu ka eelmises, on tegemist juba osalt (tootmis)maagilise kassiga:

Kui kassi naksi juuskma üle võrka, siis oll hää, kui kass juusk õkva võrgo pääl, siis sai kalla (RKM II 347 < Võnnu khk).

Ka üliarvukalt esindatud silmapesemise-seletuste hulgas leidub vahel täpsustus oodatava külalise suhtes – see tähendavat kalakaupmehe tulekut või et saab kala (H III 11, 719 (49) < Põlva khk).

Maagiline kass

Kass endeloomana: ilm ja külalised

Nagu juba öeldud, näitab kassi käitumise kohta tehtud tähelepanekute rohkus, et kass pidi olema arvestatava osa ajast inimese ligiduses. Seetõttu on mõistetav ka tema funktsioon endeloomana, mida võib käsitada ühena praktilise, kuid samas ka maagilise kassi funktsioonidest. Tõsi, tuleb tunnistada, et kass pole endeloomana sugugi ainuke ega ka valitsev. Loomulikult jälgiti väga tähelepanelikult ka teist tihedalt inimestega seotud kodulooma – koera –, kuid samuti muid koduloomi, linde ja elutuid objekte. Üks tavalisemaid ja tänini tuntud ilmaendeid, rohusöömine, esineb nii kasside kui ka koerte juures. Teatavasti söövadki kassid aeg-ajalt rohtu – tänapäeva lemmikloomadena peetavate kasside tarbeks on müügil koguni eriline kassimuru –, kuid see sõltub ilmselt kassi individuaalsest vajadusest ja vaevalt korre-

leerub ilmamuutustega. Usutavasti on siingi tegemist tavatu käitumise fenomeniga, mida kaldutakse *a priori* endeliseks pidama. Laialt olid tuntud kassi kraapimist ja tuult seostavad ilmaended.

Kassid pöörasid tuult. Kui kraapisid kuskil lauajalga või nurka, siis teine päev oli sealt tuul [---] (KKI 49, 63/4 < Kadrina khk).

Teates on ilmselt silmas peetud ennet, kuigi pärimusteksti esimene pool laseks kassi paista justkui loodusjõu otsest mõjutajat.

Ka oli tuntud ütlus *Kass kraabib tuult, kass riibib tuult ja tormi* (KKI WS < Karuse khk – Aleksander Tiitsmaa (1922–1924)). Kassi käitumise järgi ei ennustatud mitte ainult tuult, vaid ka vihma jm ilmastikunähtusi:

Kui kass läheb kõrgele katuseharja, tuleb pikk sadu (RKM II 396, 67 (5) < Võnnu khk < Rápina khk).

Ilmaga seoses on veel arvatud, et kui kass tikub (magama) sooja kohta, siis läheb külmale:

Kui kass leeskivele ronib, tuleb pakast (KKI, KS < Kuusalu khk).

Külmaendeid oli teistsuguseidki, näiteks järgmised:

Kui kass kukla pääl magab, tuleb külma (KKI, WS < Emmaste khk).

Saaremaalt pärineva teate järgi ennustab selline kukla peal magamine üldisemalt “kurja ilma” (RKM II 75, 601) (2) < Mustjala khk).

Kui tagumiste jalgu vahel nuk`k [nina] om pistet [kassil], sis minevet külmäl (AES (MT) 258, 26 < Karksi khk).

Võib-olla maja ehitamise tekkeloo tõttu, kuid ka keerukate seoste tõttu majahaldjakujutelмага on tekkinud mitmel rahval komme, et kõigepealt lastakse uude majja kass.

Kass peab esimene olema, kes uuest majast sisse astub, käib kõik toad läbi. Kass toob majja sooja, õnne, head isu (RKM II 413, 540 (58) < Puhja khk).

Siiski on eeltoodud teade üpris uueaegne ja teisi sellesarnase sisuga on ERA kartoteegis vähe. Neid on põhjust pidada kirjanduse või otsekontaktide kaudu saadud idapoolseks mõjuks, sest nii venelastel kui idapoolsetel soome-ugrilastel (vepslased, komid) oli niisugune komme tuntud (Joalaid 1977; Ljaškevits & Donets 1994; Mifologija komi 1999).

Eespool oli juttu tänini tuntud uskumusest ja käibetõdedest silmi (murdeti ka *suud* või *palet* jne) pesevast kassist kui külaliste tuleku ennustajast.

Sellealaste üleskirjutuste suurest massist (umbkaudsel hinnangul on uskumuste kartoteegis 600–700 teadet) paistavad mõnevõrra diferentseeritumatenähtena (tähelepanu osutatakse näiteks pestavale kehaosale, kassi asendile või asukohale jne) silma just vanemad teated. Paar näidet:

[---] *hábematta külainime tuleb, kass peseb persset* (KKI, WS < Risti khk).

Kui kass käppa lakub ja silmi peseb, siis tuleb külaline ja toob küla-leiba (H I 2, 320 (71) < Kolga-Jaani khk).

Külalisi arvatakse tulevat sellest suunast, kuhu näitab kassi suu (ERA II 186, 392 (6) < Rannu khk; H I 2, 711 (18) < Simbirsk < Audru khk) või – hoopis tavalisemalt – saba (H II 54, 564 (55) < Vigala khk). Ka ennast puhastava kassi asendit on peetud endeliseks:

Kui kass pikali silmi peseb, tuleb laisk külaline (H II 74, 425 (14) < Maarja-Magdaleena khk).

Lisagem, et külalise tulekut ja tulekusuunda on ennustatud ka nurrumise järgi:

Kui kass laulab, siis vaatatse, kus pool nõnnaots on, sealt poolt tuleb siis külaline (H III 13, 84 (43) < Tõstamaa khk).

Kui valdavalt oli silmi peseva kassi puhul tegemist tähelepanekutega tema kui endelooma käitumise kohta, st passiivse ennustamisega, siis vahel on sellele lisatud ka aktiivse ennustamise võtted:

Kui kass käppage ennasa, suud peseb, sii tähenteb külalise tulekud, ja kui tääda tahetakse, kelle juurde just külaline tulep, sis võetakse kass kinni, viiakse lage koha peale tuan ja lüüakse talle käpage perse peale, nii et ta jooksmel lääb, ja kelle juurde ta jooseb, sellele tuleb külaline (H III 16, 269/70 (42) < Oudova < Karksi khk).

Sagedamini küll on kassi (tema tagupoolt) löödud vastu ust (H III 10, 467 (7) < Rõngu khk; H IV 8, 105 (1) < Tarvastu khk), aga veel rohkem on teateid kassi löömisest vastu ahju (H III 6, 37 (67) < Põlva khk; H III 9, 572 (33) < Tartu-Maarja khk jt).

Kassi järgi ei ennustatud siiski ainult meeldivaid asju, nagu külaliste tulek vähemalt enamasti oli. Paar üksikut, aga arvestatavat teadet Lõuna-Eestist (*Kui kass mõne inemise ümbre väega hirmsaste rüüg ja tema jalgu pääle tükis, tule selle inemisele pahantus* – H III 21, 618 (96) < Otepää khk; ka H II 61, 607 (14) < Vastseliina khk) kõnelevad sellest, et kassi järelejätmatu käimine ümber mõne inimese jalgade, ise sealjuures näugudes, ennustab

sellele inimesele pahandust. Selle uskumuse tõlgendamisel ei tuleks rõhku panna kassile, vaid vaadata seda kui üldisemat fenomeni, mida võiks nimetada kui “ebatavaliselt käituv loom või lind” (näiteks laulev kana, inimestele või nende elupaigale lähenev tavaliselt arg metslind või -loom jne). Huvitav on märkida, et eesti uskumuste põhjal pole kass kunagi olnud kõige halvema – surma – ennustajaks. Vepslastel näiteks on (2006. aasta välitööde materjalide põhjal) laialt tuntud uskumus, mille kohaselt selili, lõug ülespoole magav kass ennustab surma. Meil oli see vaid süütu ilmaenne.

Eluõnn ja elatusalad

Eesti pärimuses leidub õige mitmesuguseid kassiga seotud uskumusi, kus kassi nii või teistsugune kohtlemine leiab tasu või karistuse kas mitmesuguste inimtegevuste õnnestumises-ebaõnnestumises, olgu see siis konkreetsel elatusalal (loomakasvatus, jahipidamine), pereelus või siis kõige üldisemalt inimese saatuses – ja seda nii selles kui ka teises ilmas. Mõnel määral oli kassi kohtlemise väidetavast mõjust inimese tulevikule juttu juba eespool (näiteks seoses kassi õuelaskmisega).

Kui alustada üldisemast, siis on mitmeid kirjapanekuid Eesti erinevaist osadest, mis seostavad lapse hea suhtumise kassidesse tema tulevase majanduseduga (ja vastupidi):

Kes lapsest pärast kassi armastab, sest saab rikas; kes vihkab, sest vaene inimene (E 42132 (37) < Saarde khk).

Perekonnaelu-teema alla kuuluvad uskumustead, käsud ja keelud on fokuseeritud neidudele, sisuks nende mehelesaamine ja abieluõnn.

Kui tüdruk kassilõ kurri um, sis ei tullõ tälle kosuilasõ (H III 15, 472 (19) < Rõuge khk).

Kui tütrik kassi vastu kuri olla, siis ei saa ta mitte mehele (E 42130 (16) < Saarde khk).

Kogemata kassile haiget tegemine, näiteks talle peale astumine, võis aga head meheõnne tähendada: *Kui tüdruk kogemata kassi pääle astub, siis tähendab see hääd meheõnne.*

Pulmapäeva ilma kassi õuelaskmisest sõltuvusse seadvaist uskumustest oli juttu juba eespool. Sugugi mitte nii lihtsalt tõlgendatav on aga järgmine, samuti pulmadest kõnelev tekst:

Kui kassi armastakse, siis peab kass pulmarahval laulu eli andma (H I 3, 57 (10) < Risti khk).

Kas “laulueli” all tuleb mõista lihtsalt ilma õlle ja viinata saadud head tuju ja selle väljendamist laulmisega, mis ju jätab pulmadest ja pruutpaarist hea mulje? Muidugi tuleb selline seletus arvesse, kui eeldada, et ‘eli’ on siin ‘õli’ murdeline vorm.

Samas on lausa vastupidiseid teateid, mille kohaselt kassi(de) armastamine, nende eest hoolitsemine jne ennustavad tulevikuks just halba. Usutavasti on praegugi tuntud – küll juba käibetõe rüüs – uskumus, et kassiarmastaja jääb vanatüdrukaks. Seda on dokumenteeritud ka arhiiviteadetes, millest märgatav osa on aga hilised:

Kes kassi armastab, sie jääb vanastpiiast (RKM II 200, 366 (19) < Lügenuse khk).

Ilmaga seotud sanktsioonid olid kohaldatud ka inimese matusepäeva suhtes. Nende aluseks oli kassi söötmine:

Kui see inimene, kes äi taha kassile süüa anda, ühekorra ää sureb, siis ta matmisepäeva on kuri ilm (RKM II 3, 477 (54) < Püha khk).

Järgmisena vaatleme kassi uskumustekohast mõju mitmetele elatusaladele, kusjuures hobustega seonduv on eraldatud vastavate uskumusteadete rohkuse, mitmekesisuse ja huvitavate seoste tõttu omaette alaosaks.

Üsna mitme elatusalaga seostub alateema “Kassi tapmine”. Täiskasvanud kassi hukkamise põhjuseks võis olla looma puhtusepidamatus või mingi suurem ühekordne pahategu. Palju rohkem tuli ette soovimatutest kassipoegadest vabanemist nende uputamise läbi. Seda tehti võimalikult varsti pärast poegade sündimist, igal juhul enne, kui neile silmad “pähe tulid”, st avanesid. Kuni kõige lähema minevikuni, mil kättesaadavateks muutusid tiinestumist takistavad medikamendid süstide ja tablettidena, oli see lausa paratamatus, sest ühe emakassi paar-kolm pesakonda poegi aastas, kes omakorda vähem kui aasta jooksul suguküpsuse saavutavad, täitnuks kassidega peatselt kogu majapidamise.

Esmapilgul ehk ootamatuna tundub asjaolu, et see ebameeldiv kohustus oli pandud naiste peale. Tähelepanu äratav veel rohkem see, et eraldi on rõhutatud kassipoegade uputamise keeldu poistele:

Poisikestel ei antud luba kassipoegi uputada, öeldi: “Kui sina kassipoegi upputad, siis ei saa sina oma eluaeas mitte peremeheks” (H II 8, 52 (24b) < Jõhvi khk).

Poissi kui tulevast meest peab silmas ka järgmine tekst, mis seostab kassid ja hobused:

Kui poisslaps kassi uputab, siis pole tal hääd hobuseõnne (ERA II 6, 229 (35) < Rapla khk).

Massiliselt on tekste, mis seovad nii kassi(poegade) uputamise, muul viisil tapmise, peksmise ja muidu halva kohtlemise hobuseõnne kaotamisega. Mõned näited neist leiduvad järgmises alaosas. Siin tasub veel osutada muudele meeste kohta käivatele keeldudele:

Üts meesterahvas, kes pini ehk kassi üles om poonu, ei või mitte herneht külbä. Kui ta sedä siski saap tegema, lätt tuu hernepöld hukka (H II 63, 461/2) < Setumaa või Vastseliina khk; vt ka ERA II 137, 375 (62) < Martna khk).

Jahimeestel oli kassitapmine samuti mitmete sanktsioonide ähvardusel keelatud. Püssist ei tohtinud kassi sugugi lasta: kõige lihtsamal juhul “rikkus” see püssi ära (ERA II 58, 142 (27) < Jüri khk; ERA II 288, 52 (13) < Tallinn) või pani käed värisevaks, mis muutis jahipidamise muidugi võimatuks (E 48677 (188) < Viljandi khk). Viimase uskumusega on seotud kõnekäänd:

Kassitapjal värisevad käed (sõna “Käed värisevad, nagu kassitapjal”) (H I 5, 107 (3) < Haljala khk).

Kerge oleks ju väita, et uskumusest on tulnud kõnekäänd. Aga kui võtta kõnekäänd *rinnad lahti nagu kassiimetajal* ja püüda seda iga hinna eest mingi oletatava uskumuse või reaalse elupildiga siduda, siis tundub, et ka värisevate käte kõnekäänd võis tekkida enne ning alles hiljem võttis see uskumuse vormi.

Väga huvipakkuv on teade, milles kass on koos kahe linnuga – läbinisti positiivse pääsukese ja ambivalentse käoga – ühendatud kolmikuks, keda ei tohi lausa surmaaähvardusel lasta:

Päästlast ja kägu ja kassi ei tohi lasta, siis hakkab see inimene ära kuivama, kes neid laseb, ja viimaks sureb selle hullutöpe (H I 1, 454 (18) < Risti khk).

Tulles tagasi tava juurde, mille kohaselt kasside arvukuse reguleerimise ebaseadlik kohustus oli pandud naiste peale, võib märkida, et selle täitmise eest lubati edu peamiselt naiste haldusalasse kuuluvad linakasvatades.

Kui naisterahvas kassipoegi uputab, siis tal on hea linaõnn (H II 43, 542 (22) < Kolga-Jaani khk).

Võib-olla on järgnevas tekstiski “vihkamise” all mõeldud mitte lihtsalt kuri olemist, vaid valmisolekut kassipoegade hukkamiseks:

Naesterahvas peab kassi vihkama, siis on tal hea linaõnn (H III 18, 510 (51) < Vigala khk).

Niisuguseid teateid on vähe, eriti kui võrrelda meestele kassitapmist keelavate tekstide hulgaga, aga nad on traditsioonilised. Väga võimalik, et siin mängis oma osa ka linalleoauk, mis oli ju käepäraseks veekoguks seal, kus jõge või järve polnud. Et linade kõrval oli ka villatöötlemine ja üldse lammastega seonduv naiste hooleks, võib see olla järgmise teate selgituseks:

Kui naesterahvas kassi vihkab, hea lammaõnn (E 14503 < Pilistvere khk).

Kuidas mõista aga tekste, milles on kõne all kassinaha tervist kahjustav toime? Kas need tõestavad kassi “mürgisust” (vrd kassikeelega – Sõukand 2006) või hoopis osutavad, et kassitapmine kasukakaunistamise plaaniga ei ole hea mõte:

Kes omale kassinahka kasukaääre puhuseks paneb, selle silmad hakkavad vett jooksuma (H IV 5, 198 (35) < Tarvastu khk).

Oma, kuigi üsna tagasihoidlik osa oli kassil ka rahvaveterinaarias. Tema abil arstiti nimelt talle ärapõlanud lammast: kas visati kass lihtsalt lamba-aeda või kriibiti kassi küüntega lammast. Mõttekäiku, mil niisugused võtted võiksid põhineda, on raske oletada. Järgnevas kirjapanekus on antud läbini ratsionaalne seletus, mis võibki õige olla.

Kui lammas ei võta talle hoida, siis kass visata sulgu. – Ühele ma õpetasin, see kurtis, et küll ma olen seda kassi loopind. Lammas pidi ehmatama ja võtma talle omaks (RKM II 395, 48/9 (36) < Võnnu khk).

Hoopis loogilisem on järgmine rahvaveterinaaria valdkonda käiv teade, kus kassiga raviti (uskumuse kohaselt) hiirepesast põhjustatud häda:

Kui lehm põhkudes leiduva hiirepesa kogemata ära sõi, sai ta puhutuse. Seda raviti kassiküüntega kriimustamisega looma kõhul. Aitas! (RKM II 349, 79 (8) < Kadrina khk).

Kassid ja hiired, nirgid ja hobused

Kes on hobuseloom (*hobõsõ-elläi*)? Selleks nimetati nirki, kes täitis laudahaldja funktsiooni. Järgnev teade on mitmes mõttes väga tüüpiline tekst:

Hobõsil om sääne elläi. Hobõsõ-elläi kutsutaski. Määnest hobõsõ-eläjät näet, tuu karvaga hopõn lätt kõrda. Meil Miko üteli, et tä om peris

orava suurunõ. Tuu vass hobõsõ lehte ka. Õdagu om hobõsõl leht lauhkõ, a hummogust om nii ar pööret kui! (ERA II 194, 360 (12) < Setumaa).

Terminid *hobõsõ-elläi* võime kohata eeskätt Setus ja laiemalt Lõuna-Eestis mitmesuguste variantidena (*nt hobuse elajas* H II 33, 690 (16) < Samaara kub < Tartumaa). Vahetevahel võib sellenimelise looma välimuse ja tegevuse kirjeldus olla üsna fantastiline. Tähelepanu väärib juba suuruse määratlus, mis ei lähe kokku tõelise nirgi suurusega. Ka näiteks ühes varasemas Hurda kogu tekstis (H II 33, 221(17) < Jamburi mk < Simuna khk) võrreldakse *hobuselooma* suurust orava (ja roti) omaga. Tuleb märkida, et räägitakse majanirgist, st on selgelt viidatud looma majahaldja-funktsioonile (vrd majauss).

Kassi seostamine hobuste edenemisega võib suure tõenäosusega olla ülekanne nirgi-uskumustest. Eks meenuta ju kass oma funktsiooni (hiirte hävitaja) ning osalt ka kiskjavälimuse (suurus on muidugi kardinaalselt erinev) ja käitumise (erk, nobe) poolest nirki. Pole siis imestada, et kassist sai eelmainitud kombel sisuliselt *hobõsõ-elläi*, kuigi seda nimetust pole temaga seoses teadaolevalt fikseeritud. Küll aga on võidud nirki meelitatavalt *hiirekuningaks* nimetada, kuigi üldtuntult on see kassi metafoorne nimetus.

(lasnits) 'nirk'. Tood hiirekungas kutsutaski hiiremurdja (AES < Rõuge khk).

Kuigi seos hobustega ühendab kassi ja nirki, on kahe hiirekütiga seotud uskumustes ka üpris palju erinevusi, seda isegi hobusega seotute hulgas. Näiteks pole võimalik täheldada, et kasside värvust oleks seostatud hobuste värvusega, samas kui nirgi puhul on vastav uskumusteplokk vaieldamatult kõige massiivsem. Võib-olla on nimetatud asjaolu seletatav sellega, et nirgi värvuseks võis olla (põhiliselt) punakas, kirju (karvavahetamise ajal) ja valge (talvel), mis on tavalisemad hobuste (ja veiste) värvina, kuna aga kassid olid vanasti eelkõige klassikaliselt vöödilised või trähnised – nii nagu metskass, ilves ja ka lõunapoolsed metsikud kaslased ning ürgsed kodukassitõud.

Teine väga paljude üleskirjutustega esindatud hobuseid ja kasse siduv uskumus keelab kassi vedamist hobusega, sest see paneb hobused põdema ja võtab hobuseõnne ära.

Kassi ei tohi vankri peal teise kohta viia, siis kaob hobuseõnn ära (ERA II 11, 277 (36) < Viljandi khk).

Kassi ei tohi hobusega sõita, ei vankri ega ree peal. Kui kassi hobusega sõidetakse, siis hobused jäävad higiseks ja märjaks (ERA II 58, 299 (2) < Vigala khk).

Mõnes teates on keelu rikkumise sanktsiooni, hobuste märjaksminekut, seletatud kõnekäänuga *märg kui kass*:

Ku mõni jälle kassi hobuse peal sõidatab, siss lähäb sie hobune pärast sõites alati na märjas ku kass (H II 21, 458 (10) < Tori khk).

Tegemist on üsna ülemaaliselt tuntud keeluga, mis oma sisu poolest on mõtlemapanev ja lausa paradoksaalne: korduvalt ja korduvalt on keelatud teha midagi, milleks polnud ei vajadust ega õiget võimalustki. Kassi hobusel vedamine oli ilmselt ülimalt erandlik – ja siiski tuleks kõne alla suhteliselt lähedane minevik, kui elukohavahetused hakkasid laiemalt levima pereinimeste seas ja kaugemate vahemaade taha (talude ostjad ja rentnikud). Harva võis pererahvas sugulastel hobusega külas käies ühtlasi võtta endale neilt kassipoja ja selle koju viia. Sellisele võimalusele on osutatud ühes uskumusteates, mis võib olla mõistetamatu keelu ratsionaalsemaks muutmise tulemus. Kassi ei võetud ju ometi kaasa veskile, kirikusse, omaste juurde pulma ega ristsetele, vooriskäigule ja mujale, kus hobusega käidi.

Samas on kassi hea tahtmise ja tõsise vajaduse korral siiski võimalik hobusega vedada. Väikest kassipoega või rahulikku täiskasvanud kassi võidi sealjuures süles hoida, üldiselt oli ehk vaja ka kotti. Nirgi puhul, kes lisaks ülimalle nobedusele on ka inimpelglik ja metsik loomake, ei saa aga tulla isegi sellekohast mõtet.

Kassi ja hobust seostavates uskumusteadetes on vahel konkreetselt nimetatud kassi eest korraliku hoolitsemise tasuks häid hobuseid.

Kui kass majas rammus, on hobune rammus (H II 53, 540 (797) < Simuna khk).

Kassi ei tohi mitte lahja pidada: siis hobune väsib ära ja lehm ei anna head piima (E 16560 (40) < Kuusalu khk).

Vahel esineb söötmise kõrval ka hellitamise soovitus:

Kes kassi söödab ja paitab, on hea hobuse söötmise käsi (RKM II 253, 210 (144) < Kirbla khk).

Loomulikult ei leidu meie usunditeadete hulgas soovitust teha midagi nii võimatut kui nirki silitada. Väga raske on kujutleda ka selle ara taltsutamata loomakese söötmist või mingil muul moel tema eest hoolitsemist. Seevastu aga on pahasoovalikkus tapmise või tapmiskatse näol täiesti reaalne ja selle eest hoiatab terve rida uskumusteadeteid (RKM II 393, 266 (23) < Kambja khk < Setumaa; RKM II 331, 312 (6) < Simuna khk < Väike-Maarja khk; ERA II 27, 284 (89) < Nissi khk; H II 32, 899 (13) < Räpina khk).

Kui kassi oli keelatud lüüagi, tapmisest rääkimata (*Kassi ei tohi iganeski piitsaga lüüa. Kui selle piitsaga hobust löödud, jäänud hobune kõhnaks ja karvaseks* – H III 22, 444 (26) < Kroonlinn; *Kassi ei tohi lüüa, kaotab hobuse õnne siis ära* – H II 58, 505 (43) < Vändra khk), siis võib kujutleda, et nirgi puhul oli juba piitsaga löömine ühtaegu ka tapmine ning käega (või halvemal juhul jalaga) löömine ei tulnud loomakese väleduse pärast kõne allagi. Nirgi tapmise puhul oli sanktsiooniks loomade või ühe konkreetse, tapetud nirgiga sama värvi looma otsasaamine. (Maja)nirgist erinevat värvi loomade võtmise või ostmise puhul kõneldakse tavaliselt, et nad *ei kasuved* (H II 47, 356 (8) < Tõstamaa khk) või *hakkavad õnduma* (ERA II 188, 286/7 (101) < Käina khk).

Kuigi eespool oli juttu kassi mõjust eelkõige hobustele, on siiski teateid, et kassi hoidmise soodsat mõju on võidud laiendada ka teistele koduloomadele: *Hoiä kassi, sõs um hää elajide õnn* (H I 10, 760 (13) < Setumaa).

Kassid, konnad, jäneseid

Kui hobune sidus kassi nirgiga, siis seosed konnade ja jänestega toimivad hoopis teises – musta maagia valdkonnas. Konna ja jänest seostatakse kassiga pimedusjõudude, sageli kuradi enese kaudu.

Nagu Ülo Valgu koostatud tabelist zoomorfse kuradi kohta selgub, on jänese üks sagedasemaid kuradi ilmutuskujusid eesti rahvausundis ja edestab selle poolest koguni kassi. Tõsi, selle edumaa võlgneb ta *Poomiseproovi* muistendile (Valk 1998: 230). Jänese on ju närliline, väike rohusööja, väga kaugel otsesõnalisest ja metafoorselt mõistetud “mõirgajast lõukoerast”, kelle miniatuurne sugulane kass ometi on. Kuid kassi ja jänese vahel on samas teatud füüsilist sarnasust: nad on lähedased suuruse poolest, samuti on nende kassukas võrreldavalt pehme. Uuema (linna)folkloori kohaselt olevat viimaste suurte sõdade ajal Saksamaa (või sakslaste poolt okupeeritud alade) turgudel müüdud kibeda lihapuuduse tingimustes loomi, keda nimetati eufemistlikult *Dachenhase*, st katusejänese. Seda tuletab meelde praeguseni Tartu turul kehtiv tava müüdavatel küülikute lihakehadel üks tagakäpp nülginata jätta. Sama lamba puhul teha pole justkui mõttekas, sest puudub reaalne oht, et lamba pähe võidaks huntida müüa.

Kassi ja jänese vahetatavus ilmneb ka mõnes muistendisüžees, samas kui teistes esineb regulaarselt ainult üks loomadest; näiteks soome muistendikataloogi (Jauhiainen 1998) E 456 *Poomiseproov* variantides on alati jänese see, kes köidab jäägitult seltskonna tähelepanu ja põhjustab kihlveo peale poomise proovija surma. Loomi painavatest zoomorfsetest olenditest on

seevastu lõviosa just kassikujulised, jänes esineb peaaegu sama harva kui enamik muid loomi. Uskumustes on mõlemad – nii kass kui ka jänes – ühtviisi ebasoodsaks endeks teelisele, ent kalapüüdjaile on nende tähendus lausa vastupidine.

Kassi ja jänese ühesugune olemus avaldub ka muistendeis, kus kuradiga lepingut sõlmima minev inimene võtab kotis kaasa musta kassi ja väidab selle olevat musta jänese (H III 20, 331 (2) < Tarvastu khk) või *Saksamaa jänese* (EKS° 4/5, 306 (16) < Vastseliina khk).

Millel aga võib põhineda uskumus, et must kass (neis seostes tähelepanuväärselt enamasti musta kukega paaris esinev) hoopis kaitseb nõiduse ja kuradi vastu?

Must kass ja must kukk on väga hääd loomad, siis ep tule teise inimese kross loomade kallale 'nd (ERA II 29, 758 (27) < Käina khk).

Sellekohaseid teateid on mitmelt poolt. Kukk on muidugi kristlikus sümboolikas auväärse kohal, mainigem vaid aabitsakukke ja kirikutorni kukke. Aga miks kass? Samas näitavad jutud (märkimisväärselt ka Setumaal), et kukkedegi seas valitses omamoodi värvidest lähtuv hierarhia: *valgõ kiko on vanakurja vatõr, kirriv kiko on vel'lo*, samuti on *vel'lo* ka *verrev kiko*, kuid must on mõistagi murdja (Salve & Sarv 1987: 144–145). Sama jutt on tuntud mitmel pool Eestis ja Soomes, kuke tõrjutav ohtlik tegelane võib olla ka kodukäija.

Siin ja teises ilmas

Tähelepanuväärsed on teated, mille kohaselt kassi hea kohtlemine tuleb arvesse mitte ainult siinilmas, vaid ka teises ilmas. Selle põhjal, kuidas laps kassidesse suhtus, võis ennustada ta tulevast elujärge:

Kes laps kassi armastab, sellest saab rikas; kes vihkab, sellest saab vaene inimene (ERA II 138, 523 (3) < Karksi khk).

Kassi hoidval inimesel oli lootust elada kaua:

See peab ikka vanaks elama, keda kass armastab [---] (ERA II 251, 358 (68) < Kullamaa khk).

Teisepoolsust puutuvad teated võiks sisse juhatada juba sinna üleminekuga, s.o matusepäevaga. Kui pulmapäeva ilm oli seotud kassi õuelaskmisega, siis matuste ilm sõltus kassi söötmisest.

Kes kassi söötnud on, sellel on head matmiseilmad (ja vastupidi)
(ERA II 289, 441 (109) < Karja khk).

Kass on teatavasti ronija loom, kes teravate küünte varal jõuab sinna, kuhu inimene ilma abivahendita ei saa. (Tähelepanuväärselt on alpinistide abivahendiks kaljuseintest ja liustikest ülessaamiseks just metafoorsed, saabaste külge kinnitatavad “kassid”.) Pole siis ime, et taevateel usuti abi saavat kassilt.

Kassiga peab igaüks hästi läbi ajama, sest tema aitavat siis teises ilmas klaasmäest üles ronida (H III 20, 719 (72) < Viljandi khk).

Selles ja sellelähedastes teadetes on huviäratav veel paradiisi topograafia, mille vaatluseks siin aga pole kohta.

Kass, kassipoeg ja väikelaps

Järgnevad teated, mis käivad väikelapse (ilmselt imiku) ja kassi suhte kohta, on huvitavad – teadaolevalt selliseid vasteid naaberrahvastel pole. Nende interpreteerimiseks võib teha mitmeid oletusi, kuid esmalt tutvugem olemasolevate uskumusteadetega:

Väike laps, kes alles oma näppudega mängib kiikus olles, seda last ei või lasta kassi katsuda. Kass võtab kuldtutid lapse sõrmede otsast ära ja laps ei mängi enam oma näppudega (ERA II 129, 409 (3) < Märjamaa khk).

Veikesele lapsele ei tohi anda kassi mängimiseks. Kui antakse, siis kaduda lapse sõrmeotstest ära kullatilgad. Vanad inimesed arvasid, et igal lapsel on kullatilgad sõrmeotstes (ERA II 58, 136 (15) < Jüri khk).

Kui veiksele lapsele kassi katsuda antakse, siis kaduma kannid või kuldmunakesed sõrmede otsast ää (H II 26, 1002 (97) < Põltsamaa khk).

Pärimusteksti tervemõistusliku seletuse katsed võivad anda tulemuse, mis on triviaalne või lausa jabur. Siiski riskin “kuldmunakeste” kaotamise probleemile seletust pakkuda. Asi võib taas olla põhjuse ja tagajärje äravahtamises: kui laps kord on hakanud rohkem märkama välisilma, siis haarab ta kassi ja kõige muu järele, mis ta käeulatusse juhtub, sest oma sõrmed ja varbad ei suuda kasvanud tunnetusiha enam rahuldada.

Foto 4. Kolmevärviline iludus Käbe-Katti. Kristi Salve foto.

Foto 5. Kadunud ja (koos viie pojaga!) jälle leitud Muru-Mustu. Kristi Salve foto.

Foto 6. Muru-Mustu pesakond (2006. a august). Kristi Salve foto.

Must kass ja must maagia

Kui arvestada arhiivis leiduvate uskumusteadete hulka, on absoluutarvudes vägagi palju selliseid, mis kõnelevad kasside (eriti veel musta kassi) seotusest kurjade vaimudega või peavad kassi lausa kehastunud kurivaimuks.

Kass arvatakse kurjavaemu seltsi olema, sest kurivaim olema ennast tihti kassi näol ilmutand (H IV 3, 469 (31) < Suure-Jaani khk).

Veel enam – uskumuste kartoteegis on teateid, mille kohaselt kass on algusest peale olnud kuratlik, sest ta on kuradi loodud (nt ERA II 167, 277 (5) < Kose khk). Sama on arvatud muudegi olendite, nt hundi, kohta (sealjuures asja loomislugudega kinnitades). Kassi kohta käivate uskumusteadete koguhulgast moodustavad kassile kuratliku looma imagot omistavad siiski vaid väikese osa. Mõned neist äratavad oma sisu poolest ebalust.

Kassi ei tohi inimeste seltsis sauna viia, sest ta on tondi sugu (EÜS VII, 389 (146) < Kadrina khk).

Hoopis usutatavat keelt räägivad mõned tekstid, kus kass esineb konkreetset kahjustavat võimet omava olendina:

Foto 7. See kiisu läks Muru-Mustu pesakonnast esimesena uude koju. Foto Kerstin Kask.

Kassisi äi lastud mitte käimatonna (käimatonn = tõrs, mille sees õlut käärrib) minna. Oli kass tannis käind, siis õlut äi läind sihes mitte änam käima (RKM II 24, 349 (23) < Püha khk).

Tuleb siiski möönda, et nii üldsõnalisi kassi deemonlikkust deklareerivaid tekste kui ka teateid kassi konkreetsest halvast mõjust on suhteliselt vähe, võrreldes kassi ja hobuse seotusest või kassi silmapesemisest kõnelevatega jm kassiuskumustega.

Kassi pimedusejõududega seostavatel arvamustel põhineb muuseas õpetus, kuidas musta kassi keetmisel leitud eriline luu muudab inimese nähtamatuks. Vastavaid teateid on ERA rahvausundi kartoteegis vähemalt paarikümne ligi, kusjuures valdav osa neist pärineb 19. sajandi lõpust ja need leiduvad just J. Hurda kogus, üks ka M. J. Eiseni omas. Võimalik, et mõned tekstid osutuvad sisuliselt dublettideks, aga ka siis, kui mõni neist seetõttu kõrvaldada, osutavad ülejäänud siiski selgepiirilisel, et geograafilise leviku poolest levib see õpetus just Lõuna- (ja Ida-)Eestis (samuti asundustes).

Must kass ära keeta kolme teharu pääl. Kolm neljapäeva õtakut, et keaki ei näe, nii et liha luije külest ära om. Sis võta peegli ja vahi oma näo pääle. Ja käega otsi nee luu paast välja; kui see luu tulep, et sina enast ei näe, sis võta see luu ära. Selle luuga võit sina raha võtta, et keaki ei näe, kui tema sul peon om (H III 10, 472 < Rõngu khk).

Teine sama moodust õpetav tekst ütleb keerutamata: [---] *siis võid sa suuremad kassad ja konturid tühjas varastada (H III 20, 332 (4) < Tarvastu khk).* Üks tekst kinnitab, et musta kassi maagilise luu abil saavat avada ka lukke (H I 3, 366 (79) < Tarvastu khk), mis ju omakorda on üks tee rikastumiseks. Siiski on eesmärgiks võinud olla ka targaks saamine.

Ku targas tahad saia, keedä must kass risttii pääl ärr; ku kiä mano tulõ, arr lausui sõnnagi. Ku kõõ pikebä valgõ külgluu kätte saat õnnõ, sis panõ kyikõ ilma tähele, ja siss targas saatki (H IV 5, 716 (2) < Rõuge khk).

Tähelepanu väärivad paar teadet, mille kohaselt sel kombel keedetud kassi luuga enda poole tõmmates on võimalik saada soovitud meest (ERA II 3, 288/9 (4) < Saarde khk), (elava) musta kassiga aga võib ka rikkuda tüdrukute mehelemineku väljavaated (ERA II 200, 309 (7) < Rapla khk).

Julgen väita, et kõik see “musta kassi maagia” on põhimõtteliselt erinev nii üldvalitsevast suhtumisest kassisse kui ka eesti rahvapärasesst maagiast. Pole võimatu, et selle lätted on võrdlemisi lähedases minevikus (19. sajandis) ja sealjuures trükiallikais. Ajastu iseloomu arvestades ei kuulunud tollased

trükitud nõiaraamatud enam elitaarse musta maagia valdkonda, vaid olid *laiadele lugejate massidele* mõeldud tarberaamatud – tarbimine ei seisnud loodetavasti massilises mustade kasside keetmises, vaid eeskätt närvikõdis, nn judistamises. Nähtamatuks tegemisele musta kassi luu abil ongi ühes “nõiapiiblis” (6. ja 7. Moosese raamat, [1914]: 46–47) pühendatud üksikasjalik õpetus, mida arhiivitekstid väiksema või suurema täpsusega paistavad järgivat. Kahtlustäratav seik, mis sunnib otsima kirjanduslikku allikat, on musta kassi tekstide vägagi suur detailidega ülekoormatus, samas kui olulisemas osas puudub loomulik varieerumine. Nähtamatus, mida taotleti sel viisil, võis küll olla abiks vargusel, pigem aga olid maarahva taotlused lihtsamad ja mitte nii mitut käiku ette arvestavad. Taotleti, et põld kannaks vilja ning loomad oleksid terved ja tugevad, lehmad annaksid piima ja kanad muneksid, samuti sooviti, et juurdekasvu oleks nii karjas kui perekonnas. Tundub küll, et musta kassiga nõidumise kohta kehtib Maia Madara tabav järeldus, mille ta tegi Eestis peetud nõiaprotsesside aluseks olnud kaebuste ja kohtuniku-poolsete süüdistuste (mis piinamise tagajärjel ka sageli omaks võeti) võrdlemisel: meie talurahvas ei olnud veel 17. sajandiks omaks võtnud õpetatud demonoloogia seisukohti nõidusest kui jõust, mis tulenes lepingust kuradiga (Madar 1987: 139). Ilmselt võiks siia lisada, et omaks polnud võetud ka õpetust kassist kui kuratlikust olevusest ja maagide töövahendist.

Kasside vaenamisele keskaja Lääne-Euroopas sai eespool viidatud. Kahjuks ei selgu kasutatud kirjandusest, kuivõrd ja kas oli tegemist antud ajastul erinevates maades külarahva seas tuntud uskumustel põhinevate aktsioonidega või olid need sealgi õpetatud demonoloogide tõekspidamisest lähtuvad ettevõtmised. Igatahes on minu meelest kummastav, et ei populaarsed kassiraamatud (nt Ljaškevitš & Donets 1994) ega ka autoriteetsed kulturooloogilised käsitlused (Elias 2005) viita kusagil kasside massilisele hukkamisele tuleriidal. Ilmselt on see kujunenud omamoodi üldkehtivaks ja kõigile teadaolevaks tõdemuseks.

See, et negatiivne üleloomulik olend võis kassi kujul ilmuda, on omaette teema. Levinud ütlemise kohaselt ei võinud kurat ennast ainult kolmeks asjaks (haugikalaks, kadakamarjaks ja sukanõelaks) muuta. Kassi nende asjade hulgas polnud, nagu ka mitte süüta lambatalle ega pisikest lapsukest, kelle kuju kurat (kuratlik kodukäija vms) on mõnede muistendite-memooraatide järgi võtnud. Niimoodi võidi kohata vägagi ohtlikke elukaid, kes olid ainult pealtnäha pehmed ja karvased.

Üks paremaid sellekohaseid jutte vestab Vaivara kuulsast nõiast Piira Hindrekust, kes ilmub hilisele teelisele kassi kujul ja avab teda pahaaimamatult silitavale mehele tõe, teda sellega hirmsasti ehmatades: *Net koška,*

a Piira Hindrek 'mitte kass, vaid Piira Hindrek' (Salve 1992: 90). Väga sageli esines kassi kujul ka katkuhaldjas, samuti ka painaja.

Selles suhtes ei saa tähelepanuta jätta ka meil tuntud väikelapse ja kassi seoseid puudutavaid uskumusi, mis on küll (pealtnäha?) kaunid ja poeetilised. Kas on selle taga ehk tõesti kass kui mingi algse negatiivse jõu kehastus, kes võtab lapselt algsüütuse? Ei tea.

Unes ja ilmsi

Heidame pilgu ka unenägudes ilmuvale kassile. Kõigepealt tuleb nentida, et kassiteemalisi unenäoasetusi pole eriti palju. Teiseks torkab kohe silma, et suure osa neist moodustavad õpilaskirjapanekuid, osa on pärit uuematest kogudest, osa aga lihtsalt ebausaldusväärseilt kogujailt. Ka sisu poolest ei paku need seletused erilist huvi. Piisab, kui öelda, et kokkuvõtlikult tähendab kassi unes nägemine halba: kohtumist halva inimesega (H III 7, 760 (34) < Kolga-Jaani khk), tüli ja pahandust (ERA II 141, 587 (71) < Kolga-Jaani khk), vargust (E, StK 41, 213 (52) < Viljandi khk) jne. Juba J. Hurda kogus on siiski rohkesti teateid, mis seostavad kassi unes nägemise kiusu ja salavihaga.

Kui juba pelk kassi nägemine polnud hea, siis seda halvem oli unes kassi poolt kiskuda (kriimustada) saamine: *Ku kass kisk, sis rüüveldev sut rüövle* (H II 58, 746 (24) < Karksi khk). Mitmetes teadetes on juttu nii kassi kui ka koera kiskumisest unenäos kui ühtmoodi halvaendelistest. Omalt poolt eeldaksin nende seletuste puhul kui mitte lausa otsest kirjanduse mõju (trükitud unenägudeseletajad hakkasid eesti keeles levima 19. sajandi viimasel kümnendil), siis vähemalt uuema-aegsete, kassi negatiivsete omadustega seotud uskumuste kohandamist ja ülekandmist ilmsiolekust unenägudesse. Paljud kirjapandud tekstid annavad kontsentreeritult loendi: need, need, need ja need loomad unes tähendavad halba. Kassi kõrval on halvaks peetud ka koera, roti ja hundi nägemist.

Huvitava paralleelina võikski tuua unenäod madudest. Paljukordsetes teadetes on küll fikseeritud mao kui kuratliku eluka, lausa kuradi kehastuse halb tähendus (kuri inimene, salalik libekeelne inimene, pahandus, riid). Selle kõrval on täheldatavad aga ka palju vanemad kihistused, kus mao (majauss!) nägemine võib olla kas koduloomadega juhtuvate õnnetuste või nende juurdekasvu ennustajaks (H, Wiedemann 3,177 (4); H IV 8, 864 (27) < Rõuge khk), tähendada aga ka hoopis konkretiseerimata head (H III 6, 696 (9) < Paistu khk) unenägijale. Kolmandaks võib mao kui ktoonilise olendi nägemine ennustada lihtsalt ilmade külmenemist (E 40585 (9) < Anseküla khk) või igal juhul muutumist (ERA II 158 (71) < Karja khk).

Lähivõrdlusi, erilise rõhuga maagilisel kassil

Püüan nüüd tõmmata mõningaid paralleele teiste rahvaste uskumustega ning vaadata, mida on nt lätlased (Pēteris Šmitsi väljaande põhjal) kassidest arvanud. Kohe võib märgata, et sarnasus on väga suur, lausa valdav, küsimus on vaid rõhkudes, niipalju kui saab kartoteegi ja antoloogia kõrvutamisel kindlaks teha.

Siit-sealt olulisemat nimetades on näiteks lätlastelgi ülimalt tuntud nöel kassipoja hinnana, kassi seos hobusega, inimese hinge surmajärgse saatuse olenemine kassi kohtlemisest. Kassile kui positiivsele olendile viitab uskumus, et võõra kassi võtmine majja on õnnetoov. Polegi põhjust küsida, kumb on kummalt vastavad uskumused pärinud, sest olgu ettehaaravalt öeldud, et peaaegu eranditult esinevad need ka sakslastel. Kui läti ja eesti keeles esinevad saksa laensõnad, siis enamasti on need iseseisvalt laenatud, välja arvatud vähesed juhud, kus eestlased on sõna laenanud lätlastelt või vastupidi. Niisugusele võimalusele osutavad häälikulised seigad ja tundus kitsamal piiriäärsel alal. Ilmselt on kassi-uskumustega lugu keerukam: sagedamini on ühise uskumuse taga ühised allikad, aga samuti tulevad arvesse teineteiselt laenamised. Näiteks on meie kartoteegis ühekordne teade Saaremaalt:

Kui ütled, ät kassipoeg on roti moodi, siis vanad kassid murdvad selle poja ää (RKM II 5, 482 (41) < Kihelkonna khk).

Lätist on samasisulisi teateid rohkem, lisaks otsestele keeldudele on nime-maagia vallast tuntud veel kassipoegade eufemistlik ümbernimetamine häradeks ja mamsliteks (Šmits 1940: 12471–12473, 12474). Ennatlik oleks aga järeldada, et küllap saarlased on uskumuse lätlastelt üle võtnud. Vastu ootusi on tegemist üpris laialt tuntud uskumusega, mis on fikseeritud vähemalt vepslastel (Vinokurova 2006: 344) ja vaevalt puudub venelastelgi. Huvitav on ka enne, mille kohaselt puud kraapiv kass on märgiks, et keegi (varsti) sureb: küünte kraapimist on võrreldud lausa puusärgi hõõveldamisega (Šmits 1940: 12690–12693).

Pole aga mingit garantiid, et ka eestipoolne aines oleks viimse teateni kartoteegist leitav. Näiteks on huvitav, et Lätis (Šmits 1940: 12540–12543) on kassi vedamise kahjulikku mõju püütud elimineerida kivi lisamisega koor-masse – põhjenduseks öeldakse, et siis hobune ei tundvat (kassi raskust) ära. Nii võib teisele tundmatuid detaile, põhjendusi jne leida mõlema rahva uskumuste-kommete seast.

Kui heita pilk vanasse ja väärrikasse saksa rahvausundi käsiraamatusse (*Handwörterbuch* 1931–1932), ilmneb kohe, kui palju on nii meil kui ka lät-

Foto 8. Tema jäi viimaseks – aga läks siis pealinna. Foto Kerstin Kask.

lastel sakslastega ühist. Samas selgub aga seegi, kui võrd raske on kindlaks teha, kui kaugele see ühisosa ajas ning ruumis ulatub ning millised on selle ühisosa ja erinevuste proportsioonid tegelikkuses. Leidub ju kas või *Handwörterbuchi* koostamisel kasutatud üliohtu kirjanduse seas koguteoseid ja sünteesivaid käsitlusi, samuti teiste (peamiselt Euroopa) rahvaste usundile pühendatud teoseid ja raamatuid, mis näitavad tõelisest rahvausundist rohkem seda, mida õpetlased arvasid rahvast uskuvat.

Nii või teisiti on selles klassikalises käsiraamatus kassiteemaga täidetud omajagu lehekülgi (*Handwörterbuch* 1931–1932: 1107–1124). Koostajate üldise hoiaku suhtes on kõnekas juba kassi-artikli algus. Nimelt kinnitatakse avalauses, et kassides on *üldise uskumuse* järgi midagi salapärast ja demonlikku. Sealjuures tuleb artikli esimeses osas palju juttu hoopis süütutest ennetest (külalise tulek), mida väidetavalt on kassiga seotud rohkem kui teiste loomadega. Üldse pole pilt, mis edasises pikas uskumuste ülevaates avaneb, sugugi lubatult demonlik ega isegi kuigi salapärane, vaid minu meelest kaunis asjalik ja suhtumiselt enam-vähem neutraalne. Artikli lõpupoole nenditakse taas, et olles küll suhteliselt hiline koduloom, on kass oma olemuse tõttu olulisel kohal uskumustes ja rahvameditsiinis. Erapooletus sunnib küsima, mis siis ikka on see *olemus*, millel põhinevad salapärased *üldised uskumused*? Jah, kass on vähemalt Euroopa koduloomadest ainus, kes pole saja-protsendiliselt kodustunud. Selles suhtes ei erine saksa kass eesti, aga ka läti, tšehhi, prantsuse jne kassist. Nagu öeldud, on sakslastelgi kass külaliste, kuid ka ilmade ennustaja. Samuti võis kass tuua õnne – tüdruk saab mehele, abielu on õnnelik. Kassitapjal seevastu ei tulevat õnnelikku elu. Kui kassi

püssiga lasta, on relv rikutud. Meenutame, et see uskumus oli väheste teadete arvuga esindatud ka Eestis. Sakslastel ei võtvat voorimees meelsasti kassi peale – hobused pidavat siis väsima. Meil seevastu on hobuste-aspekt võrreldamatult suurema tähtsusega.

Laps ei tohtivat kassiga koos magada, sest kardeti, et kass võib ta lüüa jne. Sellise ratsionaalse sanktsiooni puhul meenuvad käibetõed kassid, kes võib kõri/tuiksoone läbi närida..

Dieter Harmeningi uus leksikon (2005) on võrreldamatult väiksema mahuga ja üldpilti vaesestav: eeskätt on juttu sellest, kuidas kass sai demonliku looma kuulsuse ja milles see keskaegsete nõidusspetsialistide arvates seisnes. Peale selle on suhteliselt neutraalselt ja üsna ammendavalt esitatud ainult ilmaended. See kokkusurutud käsitlus annab siiski julgust oletada, et varasemas mahukas käsiraamatus deklareeritud kassi salapära ja demonlikkus johtuvad pigem koostajate eneste kirjandusmõjulistest hoiakutest, mitte niivõrd saksa ega ka tšehhi, prantsuse jne talurahva seas kehtinud vaadetest.

Võrreldes Eesti (ja ilmselt ka Lätiga) on igasugune must maagia kasside arvel – nähtamatuks tegemine, armumaagia, rikkus, kassiliha, -rasv, -veri jne ravimitena – sakslastel rahvauskumustes ilmselt tunduvalt tugevamalt esindatud. Võib oletada, et musta maagia raamatute poole viitavad teated pärinevad õpetlastest maagide nõiakunstiteoorial ja mingil määral praktiliselt ning et nende vahendamine on olnud eeskätt kirjanduslik. Ometi näitab vene folkloristi Pjotr Bogatõrjovi üleskirjutus Šenkurski maakonna venelastelt 1916. aastal, et nähtamatuks saamine musta kassi spetsiifilise loo abil oli neilegi tuntud, kuigi tollaseid vene talupoegi ei saa kohe kuidagi raamatuinimesteks pidada. Tõsi, vastav üleskirjutus on ise napisõnaline, puuduvad detailsemad määratlused, nii et tegu võib olla siiski sotsiaalselt ülalt alla liikunud pärimusega (Bogatõrjov 1994: 305). Ka Soomes on tuntud maagiliste võimete omandamine musta kassi loo abil (Jauhiainen 1998: 138 (D 106)).

Eestis võiks musta kassi keetmise õpetusi käsitleda koguni venelaenuksena, kuid tõenäoliselt on vastavate teadete taga siiski trükitud nõia- raamat, seda enam, et oma loomult tunduvadki nad lähedased õpetatud maagiale.

Artikli lõpetuseks tuleb teha vähemalt vahekokkuvõte, sest ilmselgelt vajab kassiteema palju ulatuslikumat uurimust. Senise põhjal võib mõningase kindlusega väita, et kassiga seotud eesti uskumustes on täheldatavad erinevad ajaloolised kihistused. Ilmselt on uuem just kass demonliku looma, kuradi või kuratliku kodukäija, nõia, painaja ilmutumiskujuna, aga eriti kass kui n-ö

nõidusvahend. Viimast väitvad tekstid paistavad muude kassi puudutavate uskumuste seas silma tuntavalt literatuursema hõnguga. Sealjuures nõiakass ongi jäänud raamatulehekülgedele ega ole meie suulist pärimust peaaegu mõjutanud. Vanemaid kihistusi esindavad ilmselt niisugused uskumusteaded, kus kass on laudahaldja varasema kehastuse nirgi substituudiks, eeskätt kassi ja hobuse suhete puhul. Suhteliselt vanad võivad olla ka uskumused ja käitumisjuhendid, mis reguleerivad kassi kohtlemist mitmesuguste muude elatusalade, aga ka inimese elukäiku, pereõnne jm puudutavate sanktsioonidega.

Tuleb välja, et päris tõemeeli on põhjust kõnelda kassi helgest (või õigem ehk oleks öelda positiivsest) kujust, olgugi et see pole ainukene, vaid koos praktilise kassi, maagilise kassi ja ehk veel mõne muuga – ainult üks mitmetest kassikujudest eestlase traditsioonilises maailmapildis. Kuidas õnnestuks siis mõnikord lausa vastandlikke, aga sageli lihtsalt väga erinevaid – võiks öelda, et ühisosata –, kuid igal juhul äärmiselt mitmekesiseid pärimusteadteid summeerida? Mõistlik oleks *summa summarum* nentida, et tegu on loomaga, keda inimene peaks kohtlema nii hästi kui võimalik. Niimoodi võiks ta saavutada edu ja kordaminekut õige mitmel alal ning vältida paljusid ebameeldivusi, ja sugugi mitte ainult maapealses elus, sest kassi abistavat käppa arvati ulatuvat ka teispoolsusse. Helgus helguseks, see ju polegi lõpude lõpuks esmatähtis. Väga üldistatult võtab kassisse hea suhtumise palga kokku järgmine uskumustead: *Kes kassi armastab, sii ei saa konnegil hukka* (H III 28, 617/8 (10) < Nõo khk).

Kommentaar

¹ Et käesolevas käsitluses on vaatluse all uskumused, mitte tekstid, ning kuna Eesti Rahvaluule Arhiivis on paljudele kogudele või nende üksikkõidetele kehtestatud kasutuspiirangud, on piiratud asjakohases pärimuskartoteekidesse kopeerituga (mistõttu tekstides võib leiduda ebatäpsusi), sh kartoteekides sisalduvate metaandmetega.

Arhiiviallikad

AES = Akadeemiline Emakeele Selts (koopiad)

AES (MT) = Akadeemilise Emakeele Seltsi murdekogu (koopiad)

ALS = Akadeemilise Loomaarstiteadusliku Seltsi rahvameditsiini kogu, 1928–1934

E = Matthias Johann Eiseni rahvaluulekogu, 1880–1934 ja mõned varasemad tekstid

EKS = Eesti Kirjameeste Seltsi rahvaluulekogu, 1867–1891

ERA = Eesti Rahvaluule Arhiivi rahvaluulekogu, põhiliselt 1927–1944

E, StK (EVR) = Matthias Johann Eiseni stipendiaatide rahvaluulekogu, 1921–1927

EÜS = Eesti Üliõpilaste Seltsi rahvaluulekogu, 1875–1917

H = Jakob Hurda rahvaluulekogu, 1860–1906

KKI = Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudi rahvaluulekogu, 1949–1996

KKI, KS = Eesti Keele Instituudi Emakeele Seltsi murdekorrespondentide sõnavarakogu

KKI, WS = Ferdinand Johann Wiedemanni Eesti-saksa sõnaraamatu järgi kogutud sõnavara

RKM = Eesti Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nim. (Riikliku) Kirjandusmuuseumi (nüüd Eesti Kirjandusmuuseumi) rahvaluule osakonna rahvaluulekogu, peamiselt alates 1945. aastast

Kirjandus

Aarne, Antti 1918 = *Estnische Märchen- und Sagenvarianten: Verzeichnis der zu den Hurt'schen Handschriftssammlungen gehörenden Aufzeichnungen mit der Unterstützung der Finnisch-ugrischen Gesellschaft*. Folklore Fellows Communications 25. Hamina: Suomalainen Tiedeakatemia.

AaUS = *Ursprungssagen* (eesti k tekkemuistendid; vt Aarne 1918).

Ariste, Paul 1968. Miks räägitakse loomadega võrast keelt. *Keel ja Kirjandus* 5, lk 267–270.

AT = Aarne, Antti & Thompson, Stith 1928. *The Types of the Folktale: A Classification and Bibliography: A. Aarne's Verzeichnis der Märchentypen*. Folklore Fellows Communications 74. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia = *The Types of the Folktale: A Classification and Bibliography. A. Aarne's Verzeichnis der Märchentypen (FF Communications No. 3)*. 2., täiend tr. Folklore Fellows Communications 184. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia 1961 = *The Types of the Folktale: A Classification and Bibliography*. 3. tr. Folklore Fellows Communications 184. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia 1973.

ATU = Uther, Hans-Jörg 2004. *The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography: Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson*. Folklore Fellows Communications 133–135: 284–286. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.

Bogatõrjov 1994 = Богатырев, Петр Г. Из статьи великорусов Шенкурского уезда (из летней экскурсии 1916 г.). Стерлигов, Максим (toim). *Русское колдовство, ведовство, знахарство*. Санкт-Петербург: Литера, lk 303–305.

Eisen, Matthias Johann 1929. *Eesti vanasõnad: Suurest korjandusest kokku põiminud M. J. Eisen*. Noorsoo kirjavara. Populaarteaduslik seeria. Eesti Kirjanduse Seltsi Koolikirjanduse-toimikond 38. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.

Elias, Norbert 2005. *Tsiviliseerumisprotsess: Sotsiogeneetilised ja psühhogeneetilised uurimused*. I köide. *Käitumise muutused Öhtumaa ilmalikes ülemkihtides*. Tõlkinud Tiiu Relve. Tallinn: Varrak.

ERIA = Tedre, Ülo (toim) 1969–1988. *Eesti rahvalaulud: Antoloogia 1–4*. Tallinn: Eesti Raamat (<http://www.folklore.ee/laulud/erla/> – 1. detsember 2006).

EV = Krikmann, Arvo & Sarv, Ingrid & Hussar, Anne & Normann, Erna & Briedis, Lilia (koost) 1980–1988. *Eesti vanasõnad = Proverbia Estonica 1–4*. Monumenta Estoniae Antiquae III. Tallinn: Eesti Raamat.

Fogle, Bruce 2005. *Kassiomaniku käsiraamat*. Dorling Kindersley raamat. Tallinn: Varrak.

Handwörterbuch = Bächthold-Stäubli, Hanns & Hoffmann-Krayer, Eduard (koost) 1931–1932. *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* 4. Berlin & Leipzig: de Gruyter.

Harmening, Dieter 2005. *Wörterbuch des Aberglaubens*. Stuttgart: Reclam.

Ilomäki, Henni 2002. Loomad rahva meeles ja rahvaluule keeles. Jaago, Tiiu & Kõiva, Mare (toim). *Dialoog privaatse ja avaliku elu vahel: Inimese ja keskkonna suhete peegeldus pärimuses: Elektrooniline konverents: Täiendkoolituskursus*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum & Tartu Ülikool, lk 13–18 (<http://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/cf/dialoog/teema1-2.pdf> – 1. detsember 2006).

Jauhainen, Marjatta 1998. *The Type and Motif Index of Finnish Belief Legends and Memorates: Revised and enlarged edition of Lauri Simonsuuri's Typen- und Motivverzeichnis der finnischen mythischen Sagen (FFC 182)*. Folklore Fellows Communications 267. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.

Joalaid, Marje 1977. Elamuga seotud kombestikust Lõuna-Vepsas. *Etnograafiamuuseumi aastaraamat = Ежегодник Этнографического музея* 30. Tallinn: Valgus, lk 225–241.

Järv, Risto 1996. Millised on kõik punapead? PS Argiarvamuste näide: tüükate peal proovitud 113 väidet. *Vanavaravedaja: Tartu etnoloogia- ja folklooriüliõpilaste organisatsiooni Tartu NEFA väljaanne = Periodical of Tartu NEFA, the Association of Folklore and Ethnology Students of Tartu University* 3, lk 18–24.

Kaaristo, Maarja 2006. Vägivald loomade vastu: inimene ja koduloom Lõuna-Eesti külas 19. sajandi teisel poolel vallakohtute protokollide näitel. *Mäetagused: Hüperajakiri* 31, lk 49–62 (<http://www.folklore.ee/tagused/nr31/kaaristo.pdf> – 1. detsember 2006).

Kippar, Pille 1997. *Loomad, linnud, putukad: Eesti loomamuinasjutte*. Tallinn: Varrak. (<http://www.folklore.ee/pubte/muina/loomad/> – 2. detsember 2006).

Kitikov 1989 = Китиков, Александр Е. *Марийские народные приметы = Марий калык пале-влак*. Йошкар-Ола: Марийское книжное издательство.

Krikmann, Arvo 1997. *Sissevaateid folkloori lühivormidesse I: Põhimõisteid, žanrisuhteid, üldprobleeme*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Krikmann, Arvo 2002. *Kassi helge kuju maailma rahvaste vanasõnades*. Ettekanne 8. aprillil 2002 Tartus Eesti Kirjandusmuuseumis korraldatud Kristi Salve juubelisümposiumil "Rahvaluule lummas". Käsikiri autori valduses.

6. ja 7. Moosese raamat [1914]: 46–47.

Lessing, Doris 2006. *Kassid*. Tallinn: Varrak.

Ljaškevitš, V. & Donets, N. 1994. *Väike kassiraamat*. Tallinn: Varrak.

Loorits, Oskar 1939. *Gedanken-, Tat- und Worttabu bei den estnischen Fischern*. Eesti Rahvaluule Arhiivi Toimetused = Commentationes Archivi Traditionum Popularium Estoniae 9. Acta et commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) B: XXXLV: 2. Tartu.

Madar, Maia 1987. Nõiaprotsessid Eestis XVI sajandist XIX sajandini. Kivimäe, Jüri (koost). *Religiooni ja ateismi ajaloo Eestis: Artiklite kogumik* 3. Tallinn: Eesti Raamat, lk 124–145.

Masing, Uku 1975. Terminoloogia kujundamisest 17. sajandil. Ahven, Heino (toim). *Emakeele Seltsi aastaraamat 19–20/1973–1974*. Tallinn: Eesti Raamat, lk 151–168.

Medne, Alma 1940. *Latviešu dzīvnieku pasakas = Review of New Types in the Motif-Index of Latvian Animal Tales*. Latviešu folkloras krātuves materiāli... A. 7. Rīga: Latviešu folkloras krātuve: 1940.

Miller, Melissa 1995. *I.Q. test kassidele ja I.Q. test kassiomanikele*. Tallinn: Sinisukk & Co.

Mifologija komi 1999 = Конаков, Николай Д. et al. (koost) & Напольских, Владимир В. (toim). *Мифология коми: Энциклопедия уральских мифологии* 1. Москва & Сыктывкар.

Ots, Loone 2006. Loomakaitse ja inimeste suhtumine loomadesse 1930. aastate Eestis. *Mäetagused: Hüperajakiri* 31, lk 63–85 (<http://www.folklore.ee/tagused/nr31/looneots.pdf> – 2. detsember 2006).

Salve, Kristi 1995. Loomad ja loomakujulised (uskumused ja uskumusolendid). *Horisont* 5, lk 102–121.

Salve, Kristi 1992. Lorigal lõuvad, kuuljal kõrvad. (Ida-Virumaa rahvajuttudest). Rüütel, Ingrid (koost). *Ida-Virumaa rahvakultuurist*. Tallinn: Infotrükk, lk 82–100.

Salve, Kristi 2000. Mõningaid tähelepanekuid tavanditoidudest: diferentseerumine piirkonniti ja üldistumine tavanditi. Kõiva, Mare (koost & toim). *Sator 2: Artikleid usundi- ja kombeloo*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 121–140 (<http://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/sator/sator2/Moningaid.html> – 2. detsember 2006).

Salve, Kristi 2002. Brahhülogismidest, peamiselt mõistatustest läti ja (lõuna)eesti suhete aspektist. Ojamaa, Triinu (toim). *Paar sammukest: Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat XIX*, lk 87–118.

Salve, Kristi 2005. Oma nägu ja võõras võõp: Eesti keelesaarte mõistatustest. *Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskuse aastaraamat* 4: 2004. Tartu: Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskus.

Sarv, Vaike & Salve, Kristi 1987. *Setu lauludega muinasjutud*. Ars musicae popularis 5. Tallinn: Eesti Raamat.

Sõukand, Renata 2006. Koera keele otsas rohi, kassi keele otsas tõbi. *Mäetagused: Hüperajakiri* 31, lk 87–105 (<http://www.folklore.ee/tagused/nr31/renata.pdf> – 2. detsember 2006).

Šmits, Pēteris 1940. *Latviešu tautas ticējumi = Croyances populaires lettonnes* 2. Latviešu folkloras krātuves materiāli... A. 7. Rīga: Latviešu folkloras krātuve.

Uljašov 1999 = Уляшев, Олег И. *Цвет в представлениях и фольклоре коми*. Сыктывкар: Институт языка, литературы и истории Российской Академии наук (Уральское отделение) & Коми научный центр.

Vahtramäe, Ell 2006. Don Carlos Sant Mickael III von Kirbugot und Hyyregelder: Mõnda loomanimeloomest. *Mäetagused: Hüperajakiri* 31, lk 131–157 (<http://www.folklore.ee/tagused/nr31/vahtramae> – 2. detsember 2006).

Valk, Ülo 1998. *Allilma isand: Kuradi ilmuniskujud eesti rahvausus*. Eesti Rahva Muuseumi sari 1. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.

Vanasõnaraamat 1984 = Anne Hussar, Arvo Krikmann, Ingrid Sarv (koost). Tallinn: Eesti Raamat.

Vinokurova 2006 = Винокурова, Ирина Ю. *Животные в традиционном мировоззрении венсов*. Петрозаводск: Издательство ПетрГУ.

Õim, Asta 1993. *Fraseoloogiasõnaraamat*. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia.

Summary

The Happy Image of the Cat in Estonian Folklore: How and Why?

Kristi Salve

Key words: cat, pet, beliefs, source of subsistence, horse, hare, truisms, black magic

The article opens with an overview about the extremely positive image of the cat in contemporary Estonian media, but also about the considerably more ambivalent image familiar from modern beliefs, truisms, narrative sequels, and comparisons. Some truisms and other lore material that have remained active in the tradition until the 21st century are considerably older, but have also been subject to transformation of function and genre – for example, an earlier belief has transformed into a narrative sequel.

A brief characterisation of cats in various folklore genres – folktales, legends of origin, folk songs, riddles, etc. – has been provided. The image of cat in these genres, and compared to the image of cat in beliefs, is highly variable. The article is largely based on material found in the files of folk beliefs at the Estonian Folklore Archives.

Very generally, the files include material on the beliefs of 19th-century Estonians and the taboos, orders, etc. proceeding from these. Although the Estonian village cat

was a domestic animal, primarily of pragmatic function, the bond between people and cats was somewhat closer. Many belief reports concerning the housetraining of cat or the loss of such habits, and also a number of specific predictions on the observance and interpretation of cat's behaviour, reveal that cats spent a lot of time together with people in the living quarters. Evidently, it was only the modernisation processes that commenced in the late 19th century that started to keep cats away from the living quarters, where they returned as pets only in modern times.

Some truisms and myths or beliefs known in the recent past, and partly today, are most likely quite recent, having been introduced by literary sources towards the end of the 19th century. In these sources, a cat is viewed as a demonic and dangerous creature, the (black) cat is interpreted as a witch's animal or a tool used in witchcraft.

Earlier layers of beliefs about cats are concerned with his productive-magic function. A cat was believed to be closely related to horses: holding a cat, feeding it well and taking good care of it was rewarded with luck in horse-breeding, and vice versa: hitting or mistreating a cat resulted in feeble and weak horses. Cat here functions as the substitute of weasel, which was formerly believed to be the spirit of stables and the embodiment of the guardian of horses. According to a more independent belief about the relationship of cats and horses, it was forbidden to take a cat somewhere with horses – a situation which would be rarely encountered, or indeed needed, in real life.

Taboos concerning the choosing of a kitten, bringing one home and feeding are associated with using magic to influence its skills of catching mice. The skills of catching mice were also behind the taboos concerning feeding an adult cat, whereas mistreating a cat (hitting, pulling its tail) was sanctioned (next to the loss of luck with horses) by the cat stopping to be house-trained, and other problems. Different texts and associations reflect the principle that taking a good care of a cat ensures a general wellbeing in this world, and also helps after death. Ignoring this principle was believed to bring poverty and other ailments. Drowning kittens, however, was inevitable in old days. Interestingly, this unpleasant duty was delegated to women, who were compensated with having good luck in growing flax, as a result. Beliefs about cats were in more than one way interrelated with the cardinal points and stages in peoples' lives. According to a rather remarkable belief, an infant was not allowed to play with a cat, or touch it, in the cradle, or s/he might lose what was figuratively called the "golden balls (toys)" from the tips of his/her fingers, i.e. the baby would no longer play quietly by him/herself.

In sum, the composite image of a cat in the 19th-century beliefs of Estonians is generally positive. The available sources reveal that at least 90% of single beliefs about cats are also known among Latvians and Germans.

It has not been established with any certainty whether the preconception of a cat as the representative of evil forces was generally popular in Germany (and Western Europe at large) or was it mostly shared by learned demonologists, whose views were gradually disseminated among the common people and eventually may have become more fixed there than in Estonia (and probably, Latvia).